

Закарпатський інститут
післядипломної педагогічної освіти

Б.С. ТЮШКО

УРОКИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У НАРОДОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ

Ужгород — 2011

Навчально-методичний посібник містить узагальнений учителем-методистом Б.С. Тюшко матеріал, який апробовувався автором упродовж останніх 7 років на уроках образотворчого мистецтва у 5–7 класах з теми «Декоративно-ужиткове мистецтво» у загальноосвітній школі №8 м. Ужгорода.

У пропонованому посібнику висвітлено актуальні проблеми впровадження елементів народознавства на уроках образотворчого мистецтва у 5–7 класах загальноосвітньої школи I–III ступенів.

Розглянуто окремі складові народного, ужиткового і декоративного мистецтва, що вивчаються за чинною навчальною програмою з предмета «Образотворче мистецтво».

Автор подає також короткий історичний огляд розвитку закарпатської школи живопису (XVII–XX ст.), основних ремесел у регіоні в різні історичні періоди, а також використання матеріалів про народні свята і традиції на уроках образотворчого мистецтва у 5–7 класах.

Особливо акцентується увага на умовних позначеннях та символах окремих предметів народного ужитку.

Подається орієнтовне тематичне планування образотворчого мистецтва у 5–7 класах загальноосвітньої школи.

У якості додатків використані робочі малюнки учнів ЗОШ №8 I–III ст. м. Ужгорода.

Матеріали посібника адресовані вчителям образотворчого мистецтва і можуть використовуватися на уроках і позакласних заходах художньо-естетичного циклу, а також можуть стати у пригоді при внесенні корективів у діючу програму

Рецензенти:

Баяновська М.Р., кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри методики викладання
суспільно-гуманітарних дисциплін ЗІППО

Небесник І.І., кандидат педагогічних наук,
ректор Ужгородського художнього інституту

Жабляк М.Д., методист кабінету виховної роботи та предметів
етико-естетичного циклу ЗІППО, відмінник освіти України

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти,
протокол № 2 від 18 квітня 2005 р.

ISBN 978-966-8924032-3

© Тюшко Б.С., 2011

ВСТУП

Проблеми художньо-естетичного виховання на всіх етапах історичного розвитку Срібної Землі залишалися актуальними. Про підхід до мистецтва, як естетичного явища, влучно висловився О. Баумгаршен. На його думку, естетичне мистецтво виявляє «естетичні закони», які не зводяться до правил окремих видів мистецтва. Дітей, які б не вміли малювати, немає, як немає і неталановитих дітей. У кожній дитині приховані один, а то й кілька талантів, закладених у генетичних кодах.

У Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті як складову головної мети національного і громадянського виховання визначено формування у молоді особистісних рис громадян української держави, розвиненої духовності, моральної художньо-етичної культури.

Формування художньо-естетичної культури як складової національного і громадянського виховання молоді реалізується в навчальних закладах за допомогою дисциплін художньо-естетичного циклу.

Хоча і прийнято ряд документів про відродження художньої освіти, проте процес відродження національних традицій, мистецької освіти розвивається доволі слабо і повільно.

Одне з важливих завдань учителя образотворчого мистецтва на уроках і в позаурочний час — збагачувати учнів знаннями про культуру, традиції, розширяти естетичне світосприймання та виховувати художньо-естетичну культуру народу нашого краю. За словами Петра Яцика, «ми повинні серйозно приступити до дослідження рідного краю, кожної своєї околиці. Земля нашого краю (тобто Закарпаття — виділено нами — *Б.Т.*) є найдостовірнішим свідком нашого минулого, долі-горя наших предків».

РОЗДІЛ 1.

ДЕКОРАТИВНЕ ТА УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО НА УРОКАХ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ЦИКЛУ (5–7 кл.)

Декоративно-ужиткове мистецтво — це один із найдавніших видів художньої творчості людини. До нього належать: одяг, меблі, хатне начиння, тобто світ речей, котрими користується людина у щоденному побуті. Ми живемо у світі речей та зустрічаємося із цим мистецтвом постійно.

Декоративно-ужиткове мистецтво — одна із форм суспільної свідомості й діяльності людини. Як будь-який інший вид мистецтва, воно розвивалося за канонами, котрі були обов'язковими для певної історичної епохи.

Виникнення ужиткових предметів сягає періоду верхнього палеоліту (40-20 тис. р. до н.е.).

Декоративно-ужиткове мистецтво розвивається в усіх народів за певними законами, характерними для всього світового ужиткового мистецтва, які ґрунтуються на матеріалі, техніці, декоруванні, функції.

У декоративно-ужитковому мистецтві не використовують якусь одну кваліфікаційну одиницю чи категорію, воно ґрунтується на різних засадах:

- за матеріалом — камінь, метал, скло, кістка та ін;
- за технологічними особливостями — ткацтво, вишивка, плетіння, в'язання, розпис;
- за функціональними ознаками — одяг, меблі, посуд, прикраси, іграшки.

Художні засади у кожній речі переважають над утилітарними і включають у свою структуру види різних технік. За домінуючими

виражальними ознаками виділяються такі групи: поліхромна, монохромна, пластична.

До поліхромної групи належать: ткацтво, килимарство, вишивка, батик, вибійка, бісер, писанкарство, емалі, розпис.

Монохромна група включає інкрустацію, випалювання, чернь, гравіювання.

Пластична група — різьблення, тиснення, карбування, пластика малих форм.

Ажурно-силуетна група — кування, слюсарство, скань, мереживо, витинанки.

Слід зауважити, що між групами немає чіткої межі.

У декоративно-ужиткове мистецтво введені такі мистецькі категорії, як вид і типологія творів (художня обробка дерева, кістки, художня кераміка, художнє скло, в'язання, ткацтво, батик, плетіння, а також меблі, посуд, прикраси і т.п.).

Типологічна група — стале поєднання однотипних предметів, де тип виступає як абстрактний узагальнений зразок предметів. Кожна типологічна група творів декоративно-ужиткового мистецтва вирізняється сукупністю деяких зовнішніх формотворчих ознак, що сприяють її розпізнанню.

Твори декоративно-ужиткового мистецтва перебувають під впливом духовної наповненості часу. Чим довший вік мистецького твору, тим його духовна наповненість сильніше задовольняє наші естетичні смаки. Отже, чим давніша річ, тим вона для нас цінніша.

Упродовж кількох тисячоліть, як засвідчують археологічні розкопки та історичні розвідки, у мистецтві зародились основні *види мистецтва*:

- архітектура;
- скульптура;
- живопис;
- декоративно-ужиткове мистецтво.

Закарпаття здавна багате на такі народні декоративно-прикладні види мистецтва, як:

- кераміка;
- ткацтво;
- вишивка;
- художній метал, ковальство;
- обробка деревини;
- обробка шкіри;
- одяг;

- лозоплетіння;
- витинанка;
- писанка.

З мистецтвом людина пов'язана з сивої давнини. Виникнення предметів домашнього вжитку сягає періоду вернього палеоліту (40–20 тисячоліть до н.е.).

Декоративно-ужиткове мистецтво — найвідоміший вид художньої діяльності людей. Сюди належить будівельна справа, одяг, хатнє начиння, тобто світ речей, якими користується людина у своєму побуті.

Через особисті речі, побутові предмети людина приймає і формує певний спосіб життя. В процесі трудової діяльності розвивались естетичні почуття людини.

Протягом багатьох віків українці Закарпаття, хоча і були під іноземним поневоленням, завжди знаходили енергію для розвитку своїх економічних і духовних сил, зберігаючи свої національні самобутності.

Художня культура Закарпаття має свої традиції. Як і у Київській Русі, тут виникли чудові пам'ятки архітектури, живопису, декоративно-ужиткового мистецтва.

У народному мистецтві технологічні навички ручної праці передавались від покоління до покоління. Витвори українських ремісників минулих століть доносять до нас художні образи, які знайомлять з давньою культурою, свідчать, що їх майстерність досягла високого художньо-естетичного рівня.

Віртуозне володіння технікою, знання ремесла з усіма його тонкощами, високий рівень досконалості та художнього оформлення виробів, притаманні рукотворним виробам коваля, різьбяра, ткача, гончара, вишивальниць та інших промислів.

Народне образотворче мистецтво тримається винятково на основі спадкоємності традицій і розвивається в історичній послідовності як колективна художня діяльність. У ньому постійно діють закони діалектичної єдності колективного та індивідуального, традиційного та новаторського.

Мистецтво глибоко пов'язане з історичним минулим, ніколи не розриває ланцюжка локальних і загальних законів. Воно передається з покоління в покоління, збагачується новими елементами.

Високого мистецького злету досягло народне образотворче мистецтво Закарпаття. Народне прикладне мистецтво, як і народні художні промисли, упродовж віків розвивалося в усіх районах краю.

Завдання вчителя образотворчого мистецтва полягає в тому, щоб у доступній формі донести до учнів зміст народних традицій, звичаїв, образів, художні народні промисли, на які наш край багатий. У школах Закарпаття є певні здобутки, напрацювання при вивченні на уроках і в позаурочний час народного декоративного і ужиткового мистецтва (АНВК, ЗОШ №№ 5, 6, 7 та ін.). Є певні напрацювання з цього виду мистецтва і в ЗОШ № 8 м.Ужгорода. Це стенди, репродукції картин, учнівські роботи, експонати, макети і моделі, створена належна матеріальна база для занять.

Розроблена вчителями образотворчого мистецтва ЗОШ № 8 варіативна програма, де значна увага приділяється елементам народознавства і є складовою частиною Державної програми. Програмою передбачено окремі уроки-бесіди про народне декоративне і ужиткове мистецтво у 5-7-х класах. Є і окремі теми: «Писанка», «Національний одяг», «Візерунки та орнаменти». Передбачені програмою і заочні екскурсії по визначних місцях краю.

Наприклад, при виконанні ескізу національного одягу звертається увага учнів на одяг гуцулів, бойків і лемків, специфіку елементів прикрас, які відбивають національний колорит.

Закарпатців найбільш захоплював такий вид народного мистецтва як вишивка. Вишивали здебільшого дівчата, жінки, але і юнаки також уміли цінувати вишивки. Робочим матеріалом служило конопляне або лляне полотно. Якщо на Гуцульщині (Рахівський район, частина Тячівського) вишивальниці використовували геометричний орнамент та візерунок, то на лемківському та бойківському одязі переважав рослинний орнамент і візерунок. У деяких селах бойків зустрічався також комбінований орнамент. Візерунками та орнаментами прикрашали одяг, скатертини, обруси, рушники.

Під час роботи над пейзажем учням пропонується виконати за вибором модель будинку бойків, лемків або гуцулів. Учителю наголошує на відмінностях, які існують у архітектурних конструкціях, та на особливостях, специфіці, архітектурі забудови. Так, зокрема, гуцульська садиба створює враження своєрідної фортеці. Вона являє собою замкнену з усіх боків житловими будовами та високою огорожею споруду (ґражду) з високою стріхою. Подібні будинки з високими стріхами зустрічаються і в бойків. Проте садиба лемків зовсім іншої конструкції: вся забудова розміщена в один ряд.

При вивченні теми «Писанка», на яку у 5–7-х класах відведено один урок, дається учням завдання підготувати повідомлення про історію писанки: археологи на Полтавщині знайшли писанку

(виготовлену з глини), вік якої — VI–VII ст. н.е. Саме яйце — це символ життя. Вчені довели, що звичай розписувати яйце і дарувати походить із сивої давнини! Яйце розфарбовували, наносили символи, за допомогою яких передавалась інформація. Деяким символам понад 5000 років.

Обробкою деревини Закарпаття славилось давно. Протягом століть цей вид мистецтва постійно розвивався й удосконалювався. Майстри виготовляли з дерева різні предмети домашнього вжитку: ложки, миски, коробки для масла, шкатулки, бочки, ложечки та інше. В 5-х класах після короткої бесіди учням пропонується виконати зарисовки окремих предметів домашнього вжитку. Учителю зосереджує увагу вихованців на особливостях художнього оформлення виробу, відтворенні в ньому національного колориту, техніці виготовлення.

При вивченні розпису кераміки подається коротка інформація про те, що таке кераміка: теракота, майоліка, порцеляна і фаянс. Обробка глини і вироби з неї мають давню історію. Вік виробу вчені-археологи визначають за ступенем намагніченості. Коли виріб випалюється, то він намагнічується. У минулому в Закарпатті було понад 50 гончарних центрів. Більшість із них мала велику популярність, зокрема, майстри Іршавського, Берегівського районів. На уроці пропонується розписати модель тарілки або глечика візерунком або орнаментом, специфічним для даного регіону.

Розвитку пізнавальних інтересів і художніх здібностей учнів 5–7 класів сприяє заздалегідь добре продумана навчальна практика. Зокрема для учнів 5–7 класів ЗОШ №8 І–ІІІ ст. м. Ужгорода навчально-практичною базою є такі пам'ятки історії і культури Закарпаття, як музей архітектури і побуту, народні світлиці, де вивчають етнографічні особливості архітектури, декоративно-ужиткових та обрядових предметів, посуду, одягу, одержують практичні навички у відтворенні декорування і розпізнавання відмінностей у візерунках та орнаментуванні. Така підготовка сприяє кращому сприйманню і запам'ятовуванню учнями краєзнавчого матеріалу.

Від ретельної підготовки вчителя до кожного уроку залежать знання учнів про народне декоративно-ужиткове мистецтво, наближення їх до художнього краєзнавства.

РОЗДІЛ 2.

КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ШКОЛИ ЖИВОПИСУ

У XVII столітті іконописними роботами заявили світу про себе закарпатські художники, які виявили неабиякі здібності в галузі церковного мистецтва. Найяскравішим прикладом цього можуть служити, зокрема, фрески. Найдавніша з них — у Горянській ротонді. Роботи майстрів скромно підписувались: «маляр Мукачівський», «маляр Теремельський».

Греко-католицька єпархія могла, звичайно, й наймати іконописців з Галичини. Серед них був Ілля Бродликевич-Вишенський, який у 1666 році розписав церкву в Руському. Його ікони поєднують у собі західні манери бароко з вимогами східного обряду.

Наступним за часом, відомий сучасникам, був художник і книжковий графік Іван Югасевич (1741 – 1814 рр.), родом із м. Шариша, а освіту здобув у Галичині.

З 1823 року придворним художником Пряшівського єпископа був Йосиф Змій-Мікловський (20.3.1792 – 1.12.1841). Це перший відомий русин-закарпатець, який проявив себе на ниві світського мистецтва. Він малював не тільки ікони, але й портрети місцевої знаті та пейзажі карпатських краєвидів, через що здобув славу у Відні та Будапешті.

Славний маляр — Богом обдарований великим хистом і талантом до малярства — думав так: «...талант, своє малярське вміння дарую своєму русинському (українському – виділено нами Б.Т.) народові, хоч і бідно буду жити, а за кілька років мене забудуть, моя душа щаслива буде, що я залишився родовірним сином Карпатських русинів».

Йосиф Змій народився в с. Словінки на Спіші (Східна Словаччина) у бідній родині. Із раннього дитинства у нього проявився талант до малярства та різьбярства. Випасаючи корови і вівці, поки його ровесники гралися, він вирізав з дерева різні фігурки.

Любив спостерігати за природою. Після брав папір і малював те, що бачив і те, що запам'ятав.

Своїми малюнками дивував своїх учителів — Лободи і місцевого священика Дудинського.

Вони рекомендували батькові віддати сина на навчання, вивчити його на священика.

Так у 1809 р. Йосиф Змій прийшов до Краснобрідського монастиря. Тут у монахів-василіанів він вперше побачив фарби і пензлик. На власні очі бачив як старий монах розписував ікони та іконостаз.

В юнака відразу виникло бажання малювати так, як малює старий монах.

Через місяць у Віденському греко-католицькому товаристві Св. Барбари було вільне місце кантора. Отець духовний із Словінок — Дудинський добре знав ситуацію і повідомив хлопця чи не хоче він туди поступити. Він, не вагаючись, погодився на цю пропозицію.

Вперше прийшовши до Відня, Йосиф Змій-Мікловський був надзвичайно приємно вражений від побачених картин і тут же вирішив поступити в академію на малярські класи. Тут було багато студентів, з якими швидко подружився. В академії він провчився 8 років, і закінчив її з похвалою в 1823 році.

Першим портретом, який змалював Йосиф був портрет Франтішка I (цісаря).

Незважаючи на замовлення від віденської знаті та прохання залишитися у Відні, Змій-Мікловський повернувся до рідного краю, де продовжував малювати пейзажі.

У 1823 році перший Пряшівський греко-католицький єпископ Григорій Таркович запросив його до своєї єпархії маляром. Але з ряду причин він тут почав працювати аж з 1833 року. В знак подяки Змій-Мікловський написав портрет єпископа Тарковича, який і по нині знаходиться у Пряшівській єпархії.

Талановитий майстер розписував церкви в с. Ряшові, Собоші, Фіяші, Великій Суліні, в Катедральнім храмі Св. І. Хрестителя в Пряшеві. Вимальовував іконостazi.

При виконанні питровського іконостазу в Бардієві захворів на тиф. Прийшов у Пряшів на лікування, де і помер. Похований у Пряшеві.

Виходець нашого краю Шімон Голлоші (1857-1918) народився в м. Сігет (теперішня територія Румунії).

Здобував освіту у Пешті, Відні, Мюнхені. Славний майстер і педагог. У своїй творчості він вважав, що під час заняття необхідно вивчати не окремі прийоми, а методи, основні закономірності і правила роботи. Шімон Голлоші цікавився новими науковими досягненнями, особливо в галузі фізики. Особливий інтерес проявляв до проблеми сонячного світла. Передача на полотні світлоповітряного простору, середовища, в якому розміщені фігури людей і ландшафт.

Головне завдання в художників - спіймати і закарбувати враження засобами живопису, створити ілюзію світла і повітря.

Шімон Голлоші разом із Каролі Ференці в містечку Надьбання створили художню школу, і особливістю її було те, що учні багато часу працювали на відкритому просторі (пленері).

Проживаючи в м. Тячево, Ш. Голлоші навчав своїх учнів, яких він мав з багатьох країн світу, працювати на відкритому просторі (пленер). Вимагав від них, щоб вони рано вставали, о 6-7 год. ранку, і працювали до 12 год., виконуючи зарисовки з натури береги р. Тиса і гору Нересен.

Продовжувалися заняття після обіду, з 15 до 18 год. Окрім цього учні виконували портрети селян, лісорубів, рибалок, циган, і особливо відображали їх на фоні місцевих краєвидів.

Із професійних майстрів пензля, які залишили глибокий слід у мистецтві Закарпаття XIX століття, слід згадати Ігната Рошковича (1854–1915). Під час навчання в Ужгородській гімназії його художній талант помітив вихованець Віденської Академії мистецтв проф. Хавердле. Однак на IV курсі гімназії І. Рошкович захворів і змушений був складати іспити приватно. Пізніше вчився у художника Фердинанта Видри, який оселився в с. Білки. Потім закінчив Академію мистецтв у Лейпцигу, рік жив у Римі.

І. Рошкович виконав ряд ілюстрацій до вісімнадцятитомного твору «Австро-Угорщина в листах і портретах», де відобразив життя та звичай русинів.

Бібліограф І. Рошковича відзначав: «Вже ці ілюстрації є достатнім доказом того, що як добре знав і любив І. Рошкович свій народ і руську область, і яким був він талановитим художником».

Як іконописець, він широко відомий іконами, фресками в Будапешті (Королівська палата, римо-католицький храм на площі Святого Йозефа).

Зразком творчості може служити картина І. Рошковича «Св. Мефодій і св. Кирило — апостоли слов'ян» (Закарпатський художній музей), що виконана ним у 1876 році для єпископського палацу в Ужгороді. І. Рошкович написав кілька ікон для Цегольнянської церкви в Ужгороді та церкви в Мукачеві.

Юлій Віраг (1.09.1880-22.03.1949) народився в м. Хуст. Змалку проявились здібності до малювання. У 18 річному віці розпочав художню освіту в Мюнхені.

Його вчителем був художник Шімон Голлоші. Одночасно відвідував і класи художника Людвіга Льюфтца. Там зустрічався з Ігорем Грабарем.

У 1898 році приїздить до Угорщини, де в Будапешті вчиться ще два роки.

1901 року здійснює поїздку в Америку. Тут створює величезну композицію 22x16 м «Коронація Діви Марії». За це отримав першу свою премію.

1904 року в м. Мюнхені пройшла його перша виставка.

Після повернення на Закарпаття оселився в м. Мукачево.

1914 року художнє товариство м. Будапешта придбало його картину «Непорочна Діва».

1922 року бере участь у виставці «Клуб Закарпатських художників» в м. Мукачево. Розписує церкви у с. Нове Давидково, с. Чопівці, с. Зняцево, Мукачівський монастир.

Серед скульпторів, вихідців із Закарпаття, важливе місце займає Едмунд Самовольський (1848-1914) з Великого Березного. Його земляк Атанасій Гомічков (1864-1916), лікар за фахом, увійшов в історію як знаменитий карикатурист.

На початку 20-х років XX століття, в період демократичних перетворень чехословацького уряду, мистецтво Закарпаття починає відчувати потребу в національному самовираженні.

На зростання свідомості та самосвідомості українців Закарпаття великий вплив мав живопис, в той час, як у всіх інших слов'янських народів ці процеси відбувалися більше через літературу та музику.

Першими ініціаторами в пошуку нової орієнтації і нового художнього центру були Й. Бокшай та А. Ерделі, які в 1921 році в м. Ужгороді створили «Клуб художників Підкарпатської Русі».

У 1927 році Й. Бокшай та А. Ерделі засновують «Публічну школу малювання», яка виховала велику генерацію художників краю: А. Коцку, А. Борецького, Е. Кондратовича, А. Добоша, Ш. Петкі та ін.

Поступово виникла потреба в товаристві, яке б організовувало художні виставки. Таким стало «Товариство діячів Образотворчих мистецтв на Підкарпатській Русі» в Ужгороді. У 1931 році товариство організувало виставки картин у Закарпатті, Празі, Братиславі та Кошицях.

Слід згадати також відомого закарпатського скульптора Олену Мондич, автора бюстів Є. Фенцику і А. Добрянському в Ужгороді, А. Митраку в Мукачеві, О. Духновичу у Виноградіві та Пряшеві, пам'ятника Т. Г. Масарику в обласному центрі.

Олена Шіналі (Олена Мондич) народилася 26.09.1902 р. в с. Дюлофолво (на території Румунії) в Семигородському комітаті в сім'ї вчителя. Батько за свої суспільно-політичні переконання змушений був часто міняти місце роботи.

Після розпаду Австро-Угорщини сім'я Шіналі переїжджає в Словаччину у с. Ковачовце, що розташоване неподалік Праги.

У 1921 році Олена стає студенткою Празької художньо-промислової школи, а через рік переводиться на навчання у Празьку академію образотворчого мистецтва. Тут під керівництвом видатного чеського скульптора Яна Штурси розпочалися їх мистецькі студії.

На початку 1926 р. виходить заміж за студента-юриста Івана Мондича, уродженця с. Нанково, що на Хустщині.

Її талант скульптора проявився вже у 1926 році, коли вона представила широкий мистецький громадськості одну з перших своїх робіт — бюст Євгена Фенцика. Олена багато працює над образами простих трударів.

У 1927 році Олена Мондич підписує контракт про створення пам'ятника Т. Г. Масарику. Пам'ятник було відкрито в Ужгороді у травні 1928 року.

Портретна галерея, створена О. Мондич, була доповнена бюстом А. Добрянського (м. Михайловці) 1929 р. в м. Ужгороді.

На 30-і роки XX ст. припадає її творчий злет. 1931 року відкритий пам'ятник О. Митраку в Мукачеві. 1938 року його було знесено.

Вершиною творчості О. Мондич, як вважають професійні митці, є пам'ятник О. Духновичу, поставлений у 1933 року в Пряшеві.

У 1945 році разом з чоловіком скульптор переїжджає до Кошиць. Її життя і творчість обірвала 12 березня 1975 року смерть.

До місцевих художників приєднувалися художники інших національностей — чехи, угорці, словаки, росіяни та ін. Сюди належали Милада Шпалова, Ладислав Кайга, Йозеф Комашник та багато інших...

РОЗДІЛ 3.

РОЗВИТОК НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ У ЗАКАРПАТТІ (історичний експурс)

Карпатський регіон за своїм географічним розташуванням і природно-кліматичними умовами досить специфічний. Сприятлива природа Карпат зумовила існування багатой фауни і флори, що мало першорядне значення, особливо на ранній стадії заселення краю. Сліди людини у Карпатах знаходимо ще в давньокам'яному віці. Про це переконливо доводять археологічні розкопки у с. Королево Виноградівського району. Цьому поселенню близько 1,2 млн. років. Первісних стоянок на Закарпатті виявлено 30.

Тваринний світ був багатий на великих тварин: мамонти, північний олень, печерний ведмідь, зубри. Ці тварини були основою існування людей, які займалися мисливством. У цей період, що характеризується формуванням ранніх матриархально-родових колективів, відбувалось удосконалення обробки каменю і кістки. Із зміною клімату змінилась і фауна. Людина винайшла лук і стрілу. Збільшується населення, яке селиться неподалік боліт і в долинах рік.

Результати археологічних досліджень засвідчують, що існували два типи житла — землянки і напівземлянки прямокутної або овальної форми. Зустрічались будівлі і на палях. У житлах були печі, а також господарсько-побутові ями. З господарського інвентаря наявні були керамічні вироби, кам'яні мотики, сокири, ножі, серпи, зернотерки та інший інвентар.

Створювались своєрідні майстерні, де виготовлялись ці знаряддя праці (гора Голіш у м. Мукачево). Використовувався і привозний матеріал.

Економіка краю базувалась на мотичному землеробстві і скотарстві, а також полюванні і рибальстві. Це підтверджують археологи (с. Великі Лази Ужгородського району, с. Осій Іршавського району).

Найбільш поширеним заняттям мешканців краю було гончарст-

во. Високоякісні глини, що знаходяться на території Закарпаття, дозволили неолітичному населенню майстерно володіти виготовленням посуду та прикрашати його лінійно-стрічковим орнаментом, а також виконувати урізи та ліпки. Зустрічаються й інші предмети побуту, що їх орнаментували наші пращури.

На основі вищесказаного можемо припустити, що у долині р. Тиса з'явилися зародки ранньої культури, як матеріальної, так і духовної.

Пам'ятники тиської культури представлені поселеннями на Малій горі в м. Мукачево, м. Берегово, с. Великі Лази, с. Велика Паладь Ужгородського району.

Верхньотисянська культура в Закарпатті існувала і на початку мідного віку, але трохи видозмінилась.

Мідні вироби в Срібній Землі досягали розквіту в II тис. до н.е.

Вироби з міді і бронзи племена обмінювали між собою на інші предмети побуту. Можна сказати, що встановлюються і поширюються економічні зв'язки між населенням, що проживає на достатньо великих відстанях одне від одного.

Уже з III-II тис. до н.е. місцеві племена починають займатися ремеслами, зокрема гончарна кераміка, залізні і скляні предмети, монети тощо.

Вироби із заліза та ливарна справа набуває масового професійного виробництва (гора Голіш, гора Ловачка, с. Нове Клинове).

З усього вищевикладеного можна зробити висновок: наші предки, починаючи з III-II тис. до н.е., успішно займалися обробкою металу, керамікою, виготовленням виробів з кістки, ткацтвом, вишивкою. Встановлювались економічні зв'язки між тогочасними племенами. Про це засвідчують археологічні дані дослідника Ф. Потушняка.

Український народ бере свій початок з VI ст. н.е., а з розпадом Київської Русі відбулось чітке розмежування українців і росіян. За словами М. Грушевського, кожен народ має свою історію. Українці ведуть свій початок від антського союзу племен. Історики констатують, що в Київській державі сформувались усі ознаки існування українського народу. Формуванню нації як специфічного стану, згромадження людей, притаманні відповідні стадії становлення: плем'я, народ, нація.

Перехід від племені до нації можна образно порівняти з процесом формування людини: родоплемінна стадія — дитячий вік, стадія становлення народу — юність, а стадія існування нації — зрілість.

Теперішня Україна має складну історію. Займає південну частину східної Європи. Межує з Білорусією, Росією, Румунією, Молдовою, Угорщиною, Словаччиною, Польщею.

Територія Закарпаття, як засвідчують археологічні пам'ятки, заселена дуже давно (1,2 млн. років тому).

У ранньослов'янський період тут проживали племена бужан, дулібів, білих сербів, східно-романські племена, рештки тюркських племен. Корінне населення, що тут проживало, стійко оберігало і захищало свою етнокультуру, самобутність, мову, звичаї та обряди.

Переважаюча більшість населення були українці. За етнічними ознаками це — *гуцули, бойки і лемки*.

Гуцули займали територію Рахівського району. Головну роль у господарстві відігравало скотарство, в основному вівчарство. На цій основі розвивалась культура господарювання, побут.

Овече хутро, шкіра, домоткане сукно — основний матеріал, з якого виготовлявся одяг гуцулів. Він відзначався багатством орнаменту, був прикрашений вишивкою, аплікацією, тисненням на шкірі, виробами з металу і кістки.

Здавна гуцули займалися різними промислами і ремеслами: лісорубством, лозоплетінням, ткацтвом, обробленням вовни, шкіри, виготовляли вироби з дерева, лози, коріння. Витвори гуцульських майстрів здобули славу в усьому світі. У традиційному побуті гуцулів, звичаях та обрядах збереглося чимало старовини, простежуються витoki духовного життя різних епох, поєднання язичницьких і християнських елементів, фантастичних уявлень з практичним досвідом.

Бойки займали переважно територію Воловецького та частину Міжгірського і Великоберезнянського районів. Згадки про ці поселення знаходимо в Галицько-Волинському літописі. Основна галузь господарювання — землеробство. В умовах висотних зон склалася своя агротехніка і асортимент вирощування культур. У тваринництві переважала велика рогата худоба. Воли використовувалися як тяглова сила на роботах у полі, лісі та домогосподарстві.

У бойків розвивалися такі промисли і ремесла, як ткацтво, кушнірство, гончарство, теслярство, бондарство. До наших днів дійшли шедеври дерев'яного зодчества — дерев'яні церкви. Побудовані у традиційній архітектурі і без єдиного гвіздка.

Традиційний одяг простий за формою і кроєм відображає національну самобутність бойків через колористику, способи оздоблення та орнаменту. Неповторні вишивки, різьблення по дереву, писанкарство, бондарство.

Лемки. Частину території Закарпаття займають лемки. Це частина Перечинського і Березнянського районів. Давніми предками лемків, як і бойків, вважається слов'янське плем'я білих хорватів.

Головним у господарській діяльності лемків було хліборобство, а з ремесел і промислів: обробка дерева, каменю, вовни, ткацтво, гончарство, бондарство.

Типовим помешканням вважалась довга хата, яка під одним дахом об'єднувала житлові і господарські приміщення.

Народне вбрання виготовлялося з матеріалів домашнього виробу, відзначалося простотою і виразними особливостями різних його компонентів.

Народно-декоративне, ужиткове мистецтво своїми коренями сягає глибокої давнини. Воно нерозривно пов'язане з господарською діяльністю людини. В історичному та естетиченому аспектах народне мистецтво розвивалось як творчість людей, які виробляли необхідні предмети для власних потреб, в тому числі і художні. З появою вотчинних майстрів виникає професійне мистецтво. Здебільшого ці майстри виробляли продукцію для місцевого ринку. Це були гончарські, бондарські, ткацькі, вишивальні, ковальські, столярні вироби. У всіх містах і великих селах організовувались базари, де жваво йшла торгівля.

Торгівля велась не лише з майстрами-виробничниками навколишніх міст, але і з ремісниками і торговцями інших країн.

Народне декоративно-прикладне мистецтво містить багато видів і жанрів, які часом навіть переплітались між собою. Їх зміст залежить від матеріалу, техніки виготовлення та функціонального призначення.

КЕРАМІКА

Вироби з опаленої гончарної глини дійшли до нас з сивої давнини. Людина з глини виробляла різноманітні предмети домашнього вжитку, в тім числі й дитячі іграшки.

Глина пластична, а під час випалу (900°) стає твердою. Колір глини буває різний (від білої до темно-сірої).

Прекрасного виду гончарним виробам надають керамічні фарби, виготовлені з кольорової глини (ангоби), а також прозорі і декоративні поливи (глазури). Спочатку гончарі виробляли предмети (гличики, тарілки) вручну, а з винайденням гончарного круга (IV тис. до н.е.) вироби стали красивішими і збільшився їх випуск.

Поступово змінилася й збільшилась техніка декорування (ритування, глясування, різкування, фляндрування, штампик, ліплення).

Ритування — «уріз».

Глясування — роблять лінії по сухому черепку.

При різкуванні — різко наповнюють ангобом і наносять на поверхню лінії, розетки, цятки, листочки тощо.

Фляндрування — це з'єднання за допомогою гострого предмета 3-х, 4-х стрічок ангобів.

Розрізняють чотири види виробів.

- 1) Посуд різноманітного призначення.
- 2) Сакральні предмети (хрести, ікони, свічники).
- 3) Іграшки.
- 4) Предмети для обладнання житла (кахлі, вази тощо).

Закарпаття (сучасний Перечинський район) багате на високоякісні глини і каоліни. Дубриницькі каоліни використовувались для виробництва фарфору.

За свідченням археологів наш край був заселений біля 1,2 млн. років тому. Виявлено близько 30 стоянок первісних людей. Вік таких стоянок 6—4 тис. років до н.е.

Під час археологічних розкопок виявлені предмети побуту, виготовлені з міді, бронзи, а також керамічні вироби.

Відомими центрами художнього промислу кераміки стали міста Ужгород, Іршава, Виноградів, Хуст, Тячів, села Мирча, Велика Добронь, Вільхівка, Кушниця, Теково, Королево, Драгово.

Закарпаття здавна славиться своїми майстрами. До відомих майстрів Закарпаття ХХ ст. належать: В.І. Газдик, І.М. Галас, Г.М. Когут, А.Б. Петер, М.П. Глеба, М.М. Мушка.

Народна кераміка — старовинний здобуток культури. Для виготовлення якої використовувалися природні багатства. Це й не дивно, бо високоякісних гончарних глин на Закарпатті багато.

Науковці Ужгородського державного університету у співпраці з науковцями Закарпатського краєзнавчого музею в ХХ столітті активно проводили дослідження первісних стоянок та городищ. Так протягом 1971–1972 рр. проведено ґрунтовне дослідження Шелестівського городища. Керівником експедиції був проф. Е.А. Балагурі.

Керамічні вироби відносяться до 1 тис. до н.е. Подібний матеріал було виявлено в Іршавському, Виноградівському, Хустському, Мукачівському, Ужгородському районах.

Стародавня кераміка була виготовлена з глини, перемішаної з дрібним шамотом, піском і жорстивою. Весь посуд зроблений вручну, стрічковою технікою. Керамічний горнолощений посуд орнаментований канелюрами.

Дуже дбайливо з добре відмуненої глини, перемішаної дрібними домішками шамоту і піску, виготовлена столова кераміка.

Поверхня її лощена або ретельно углажена, чорного і темно-

коричневого кольору. Стінки в процесі лощення посуду просочувалися жирами.

Чорний колір отримували завдяки закопчуванню поверхні, після чого посуд змазували жиром і додатково нагрівали, що надавало йому доброго лиску і робило водонепроникливим. Обпал посуду нерівномірний, але достатній. Посуд орнаментований (хвилясті лінії), гладкий. Внутрішній бік згладжували травою. В деяких виробах зустрічались заглиблені лінії. [Е.А. Балагурі. Шелестівське городище — пам'ятка населення ранньозалізної доби Закарпаття].

Багатовіковий досвід перетворення сирого матеріалу у вжитковий і художній речі передавався від покоління до покоління. Професійні навички і художні прийоми поколінь майстрів стали традицією.

З примітивного виробництва побутових речей кераміка в умовах натурального господарства у своїх кращих зразках відобразила важливі сторони життя, культури і побуту народу, його творчі здібності та естетичні уподобання.

Кожному художньому виробу народні майстри надавали таких форм, які відбивали народне розуміння доцільності і краси, в яких проявились національні традиції, що складались впродовж багатьох століть.

Процес виготовлення гончарного посуду досить складний і в примітивних умовах виробництва вимагав певних технологій, знань, які набувались на практиці. Гончарне ремесло передавалось з роду в рід — переходило від батька до сина. Гончареві в роботі допомагала вся його сім'я.

Дружина виготовляла поливу, розписувала посуд, а іноді виготовляла дрібні предмети, малі діти декорували посуд каменем — «гладиком». Робота носила сімейний характер. Вся сім'я жила з думками про роботу, прищеплювалась любов і відповідальність за роботу. Кожен член сім'ї вносив свою частинку праці і знань в загальну справу.

Широкого розвитку набуло виробництво будівельної кераміки (кахель, плитки, цегли, черепиці). Назву «кахлі» вживають у вузькому розумінні, маючи на увазі пічні кахлі. Кахлі відомі з 1 тис. до н.е.

Кажельні печі в будинках знаті були розписані та прикрашені геометричним або комбінованим орнаментом. Іноді використовувалась рельєфний орнамент. Зустрічались кахлі, на яких були зображені жанрові сценки з життя і побуту людей.

На народну кераміку ХVІІІ–ХХ ст. мали неабиякий вплив соціально-економічні та побутові умови. Як наслідок, у цій художній галузі можна виокремити:

- посуд різноманітного призначення;
- іграшкові вироби;
- сакральні предмети (ікони, хрести, підсвічники, чаші);
- предмети для прикрасення житла (вазони — для квітів, календарі — для освітлення хат) і особистого вжитку.

Для бджолярів гончарі виготовляли спеціальний посуд — підкурювач.

Для особистого вжитку виготовляли люльки. Посуд культового призначення: миски — «поставці для куті», «миски на приноси», чаші і хрести.

Справжнім творцем мистецтва завжди був народ. Народні майстри відповідно до якості сировини та смаку споживача вибирали собі якусь одну форму виробництва і спосіб оздоблення, який постійно розвивали. Творчі задуми і їх ставлення до виробництва, відігравали величезну роль у проектуванні та виконанні форм виробів, їх доцільності, застосуванні і мистецької вартості. Вміння поєднувати художні якості і практичну доцільність є властивістю творчо обдарованного народу.

Народні майстри, прагнучи задовольнити потреби споживача, враховували побутові умови селян, художні традиції села.

ТКАЦТВО

Тканина — текстильний виріб, виготовлений у процесі ткання на ткацькому верстаті взаємним переплетенням ниток двох систем.

Ткацький верстат вперше був винайдений близько 5000 років до н.е.

Ткацтво — один з найдавніших і найважливіших видів господарської діяльності людини, яка має багатовікову історію і прадавню традицію.

У вільний від землеробства час частина селян спеціалізувалася на обробці сировини, яку одержували від сільського господарства. Селянське ремесло переважно ґрунтувалось на сировині, одержаній від рільництва і тваринництва.

Полотно в багатьох селах вироблялось із конопель і льону, які вирощувались на власному господарстві.

У кожній родині займались обробкою волокон і прядінням ниток з подальшим виготовленням тканини. Пряли нитку вручну за допомогою веретена, а потім появилась ножна прялка.

Первісним ткацьким знаряддям був верстат вертикального типу. Тканину використовували для одягу і обладнання житла. Нитку фарбували мінеральними барвниками, про що свідчать археологічні розкопки катакомбів і курганів (II тис. до н.е.). Ткацтвом займались

скіфські жінки.

Набагато пізніше з'явився верстат горизонтального типу, технічні та художні можливості якого значно більші за його попередників.

Численні археологічні знахідки засвідчують, що тканини господарського призначення були різні і мали назви «узчина», «товстина», «ярич», грубе сукно натурального кольору «серм'яга», сірого — «сірячина».

Починаючи з IX-X ст. на ґрунті домашнього ткацтва цей вид ремесла існує по сьогодні.

На гірських потоках в багатьох селах будувалися механізми для отримання сукна. Сукно мало попит і продавалось на ринках та скупникам. Його використовували головним чином для зимового одягу та інших потреб.

Упродовж століть вважалося, що жінка зобов'язана вміти виконувати різні ткацькі роботи, інакше вона вважалась неповноцінною.

За сировиною ткані вироби бувають лляні, конопляні, вовняні, бавовняні, змішані.

За технікою виготовлення розрізняють полотняні, саржеві, перебірні, килимові та ворсові.

За функціональним призначенням тканини поділяють на три групи: для одягу, впорядкування житла і господарських потреб.

РУШНИК

Рушник - українська традиційна декоративна тканина. Основне її призначення:

- а) для оздоблення житла;
- б) невід'ємна частина народних обрядів.

Рушники прикрашають різними видами орнаментів, візерунків та часто символами.

На Україні збереглася дивна традиція особливого вишивання рушників, яка ніде більше не зустрічається. Ця особливість полягає в унікальності орнаментальних композицій як за образними мотивами, так і за технічними прийомами самого вишивання.

“Лучка” - вовняні нитки домашнього виготовлення з овечої вовни.

Традиційний рушник має мати полотно біля 2-х метрів довжини і 28-40 см ширини з конопляної пряжі.

Заможні громадяни вишивали на полотні з бавовняної (фабричної) пряжі.

В деяких регіонах України був звичай прикрашати рушниками сволок хати по всій довжині. Тоді полотно сягало і 5, 6 метрів по всій довжині його вишивали.

Рушник - особливий вид, високого рівня предмет, що характерний для багатьох народів, здебільшого слов'ян.

Символи, знаки, орнаменти та візерунки, які нанесені на рушниках, передають інформацію, не конкретно, а про планетарну та космічну генезу, про створення людини.

Починаючи з народження і до самої смерті, рушник супроводжує усе життя українця.

На чистий білий рушник, або лише полотно, яке називають крижмою, приймали під час народження дитини. Це символізувало чистоту народженої дитини.

Довгий прямокутний шмат тканини завжди в наших предків означав дорогу, шлях, який веде людину, допомагає їй жити.

Так само в далеку путь проводжали душу.

Рушники незмінні в обрядах і традиціях. До християнства рушники, ткані вироби у священних гаях, дібровах, де відбувалось спілкування з творцем.

Природа - творіння бога. Чотири стихії: земля, вода, повітря, вогонь. Рушники використовували в різноманітних ситуаціях і в магії.

Використовують рушники і для інших потреб:

1. Рушник в дорогу. Мати вишивала у мотиві прохаючи про здоров'я, безпеку, щасливе повернення. В ньому на першому місці була сакральна ритуальна функція.

2. "Обиденні" рушники. Їх ткали за одну ніч (від заходу до сходу сонця). Їх виготовляли жінки з нагоди багатьох проблем в родині, общині (хвороби, епідемії, війни...) Зазвичай його робили в одній хаті, де збиралося непарне число ткаль. Не розмовляли.

3. Рушник до першого вигону худоби.

4. Рушники-обереги - під час закладання хати та польових робіт.

5. Поминальні рушники. Вони задіяні в обряді кілька разів у році. Відчиняли вікна і один кінець вивішували надвір, а другий всередину хати. На середній частині ставили запалену свічку, воду і хліб. Так вшановували померлих. Вони завжди висіли на покуті, святому місці, де збирається вся родина на трапезу, освячуючи молитвою. Рушниками прикрашали ікони. Рушник - свята річ.

6. Весільні рушники. Цей рушник вишивала дівчина.

7. Пасхальний рушник.

8. Для прикрашення житла.

9. Для побутових потреб.

10. Козацький рушник.

Рушник - це свята річ і до нього ставились із надзвичайно високою повагою. Для вишивання брали все найкраще.

В чому полягає його святість?

1. Форма полотна прямокутна, а це сакральна геометрична фігура, аналогічна квадрату, ромбові, колу.

2. Рівень святості - хрещене переплітання ниток.

3. Рівень святості - форма сувою спіраль. Це найпоширеніша форма існування живої матерії. Це модель всесвіту.

4. Рівень святості - білий колір. Колір світу, колір - Бога. Виткане полотно могло служити рушником і без орнаментативності і символів.

КИЛИМАРСТВО

Ця галузь народного ткацтва важлива і досить поширена. З давніх часів килими служили людині для утеплення та прикрашення житла. Килими використовували в різних обрядах (весілля, свята, похорони), ними сплачували дань (податок). Найдавніший килим, що дійшов до наших днів, археологами знайдено на Алтаї, розміром 183x200 см., вік якого V ст. до н.е.

Килимарством наші предки займались у вільний від землеробства час. Сировиною була продукція, отримана від тваринництва і рільництва.

Із вовни селяни виробляли різні речі (килими, запаски, налижники, кофти, шкарпетки), верхній одяг. Воно мало великий збут серед населення, а також вивозилось за межі краю та інші держави.

Налижники і килими теж виготовлялись із овечої, а дуже рідко із козячої шерсті.

Мараморощьські (гоцульські) килими в 1904 році на світовій виставці в м. Сент-Луї (Франція) були нагороджені дипломом і золотою медаллю. Це свідчить про високу майстерність і творчий талант наших краян.

Лижник (ковдри) - килим, призначений для вкривання ліжка, стільців, рідше підлоги. Його виготовляли з грубої вовни. З-поміж інших відрізняється своїми властивостями, особливо гладенький, ворсовий однотонний, мереживий, багатобарвний, прикрашений геометричним орнаментом.

Зустрічались лижники, виготовлені з козячої шерсті. Вони більш жорсткі і їх використовували як лікувальний (при болях у спині, попереку та ревматизмах).

Гуцульські килими характерні геометричними орнаментами. Гуцульські узорчасті стрічкові композиції, основні мотиви — скосики, клинці, ромби, розетки і хрестоподібні фігури. У кольоровій гамі гуцульських тканин переважають теплі кольори (червоні, оранжеві, жовті), чорні, зелені. Велика кількість теплих кольорів з невеликою

кількістю білої, чорної та зеленої барви.

На Тячівщині (с. Ганичі, с. Широкий Луг) килими оздоблювались геометричним орнаментом і стилізованим рослинницьким орнаментом.

Використовувались різноманітні за контрастністю кольори. Подібні килими виготовлялись у с. Нанково, с. Вишково.

Серед господарських потреб тканини виготовляли для скатертин, покривал, рушників, наволочок. Цікаві були бисаги і тайстри. Ці торбини використовували у Тячівському, Хустському, Рахівському районах.

Гобелени зустрічаються, але такого поширення в нашій країні не мали, як килими.

Гобелени — складний поліфункціональний твір художнього ткацтва. За технікою виконання розрізняють батліс (на горизонталі), готліс (витканий на вертикальному станку).

ВИШИВКА

Вишивка — один із найдавніших видів народного декоративного мистецтва. Археологами в Мізинському поселенні (вік близько 20 тис. років) знайдені залишки вовняного одягу, оздобленого вишивкою. В X–XI ст. були спеціалізовані цехи, а також при монастирях організовувались школи по вишивці, гаптуванню золотими і срібними нитками. Для опановування цим ремеслом учень повинен був п'ять років навчатись, а потім два роки мандрувати і виконувати іспитову роботу.

Основна функція вишивки — оздоблення не тільки одягу, але і тканин, якими оздоблювали житло.

Дослідник А. Изворин (1941 р.) говорив: «Народна вишивка. Вона прикрашала предмети домашнього вжитку. Сорочки, рушники, скатертини, покривала.

У кожному регіоні своя специфіка.

На Ужк — елегантна симетричність.

У Нижніх Верецьких — блідо-синьо-червона. У Воловецькому однотонна і густобарвиста, найчастіше багряно-червона.

У Рахові та Ясіні — біло-синьо-червона гама фарб чергується з теплими фарбами.

Багатство варіантів з'єднань хоча наївні, зате мають кожен свою назву (на кабанчики, на качки, на очка, на хрестики, на кучері, ружечки і т.д.).

Дуже красиві покривці-килими виготовлені із овечої вовни на Рахівщині і в Липецькому монастирі. Своєрідна кольорова гама (сіро-зеленувато-фіолетові)».

Вишивання вбрання — це давня слов'янська традиція. Наші

предки оздоблювали чоловічі і жіночі головні убори, плечовий одяг (чоловічі і жіночі сорочки). Основна частина декору припадала на рукав. Допоміжну роль відігравали візерунчаті та орнаментні стрічки, що обрамляли горловину, пазуху, манжети, а в інших компонентах одягу вишивку розташовували переважно в місцях з'єднання двох площин.

Серед інтер'єрних тканин найбільше уваги приділялося вишиванню рушників, скатертин, наволочок, серветок та ін. Техніка виконання найрізноманітніша.

В гуцульських вишивках характерні геометричні орнаменти. Іноді зустрічаються комбіновані (геометризовано-рослинні). Багатство колориту. Кольорова гама базується на поєднанні теплих барв (червоні, червоно-вишневі, оранжеві, жовті) з холодними (сині, голубі, фіолетові).

Найбільш вживана техніка вишивки є «низинка», «кучерявий стіб», «хрестик», «стебнівка», «кіска», «обмітка».

Бойківські вишивки композиційно створювались геометричними фігурами, в основному ромбом та підпорядкованими йому квадратами, ламаними лініями, трикутниками, зубцями, розетками. Зустрічались і сітчасті композиції, стилізований рослинницький орнамент, утворений вазонковими мотивами.

Щодо колориту, то він трохи скромніший, ніж гуцульський.

На території Лемківщини у вишивках переважали рослинницькі орнаменти та візерунки. Кольорова гама стримана. Червона барва поєднана з невеликою кількістю темно-синьої або чорної барви. Використовують у деяких районах зелені, фіолетові та інші барви.

Найбільш поширена техніка «стебнівка», «поза голкою», «хрестик».

ОБРОБКА МЕТАЛУ

Обробка металу своїм корінням сягає глибокої давнини. Археологи засвідчують, що людина використовувала металеві вироби в своїй господарській діяльності понад 5000 (тис. років). Це були спочатку бронзові, а потім залізні (сокири, серпи, мотики, ножі, наконечники стріл).

Дослідження в цій галузі показують, що народні майстри володіли технологією виготовлення заліза, наварювання сталевих пластин на залізну основу, цементації, загартування з наступним відпуском, технологією гарячого і холодного кування.

На ранньому етапі люди для видобутку заліза використовували болотну руду. В болотній руді близько 25% заліза.

Предки нашого краю отримували залізо з болотної руди. Були

побудовані металургійні заводи. Цих заводів до першої половини XIX ст. було 15.

Так у 1769 р. в с. Нижня Візниця - здійснювалась виплавка заліза і чавуну.

1768-1875 с. Шелестово дві доменні печі виплавляли залізо та виготовляли коси, сокири, котли та інших речей домашнього вжитку.

1802 р. с. Тур'я Ремета - виплавка заліза.

1820 р. в с. Анталовці було дві доменні печі, в яких виплавляли залізо до 1850 року.

У Кобилецькій поляні завод побудовано 1774 року для виготовлення знаряддя для Солотвинського солерудника.

1782-1787 року виробництво заліза з с. Дубове перенесено в Кобилецьку поляну.

Особливої уваги заслуговує ковальство. У кожному селі була кузня, де коваль виготовляв знаряддя праці (підкови, коси, плуги, мотики, обручі, замки) та інші речі, необхідні для господарства. Це ремесло переходило з покоління в покоління. Передавалось не тільки майно, але і секрети, ремісничі тонкості, технології виробництва. Коваль на селі виконував буквально всі роботи, що були пов'язані з металом. Він був і бляхарем, і слюсарем, і конструктором. Його руками виготовлялись плуги, борони, сокири, серпи, мотики, коси, підкови і підковував коней., оковував колеса, виготовляв завіси, замки, переплавлював зношені інструменти і знаряддя на нові, конструював млинові колеса та їх систему передач.

Ковалів запрошували до двору знаті, де ті виконували роботу, за яку їм добре платили. Монастирі теж їх запрошували і платили за їх роботу.

Їхня праця високо цінилась.

З обробкою металу пов'язане *художнє ливарство*, яке набуло поширення в с. Тур'я Ремета. Тут виливались вироби до господарських потреб. Зокрема фірма "Mergur" виготовляла чавунні печки для обігріву промешкання. Ще й тепер у віддалених поодиноких оселях їх можна побачити.

Багато ливарних виробів було виготовлено майстром Мілашеком.

Збереглися у нашому краї роботи Фердинанда Кінне. Це Геракл та орел у Ужгородському художньому музеї, у м. Тячево художнику Ш. Голлоші.

Тут було вилито (худ. Шосел) бюсти Кошуту, Шенборну, Куруцу. Виливались місцевими умільцями і церковні дзвони.

Народне ювелірство мало місце майже в кожному населеному пункті. Найпоширенішим був хрест. Його оздоблювали орнаментом.

Місцевими ювелірами виготовлялись прикраси до одягу. Це здебільшого були намиста, сережки, хрестики, защепки тощо. Місцеві ювеліри могли виконувати найрізноманітніші замовлення заможних громадян.

ОБРОБКА ДЕРЕВИНИ

Цей вид найдавніший. За *способами обробки* деревини деревообробництво поділяють на такі галузі: теслярство, столярство, бондарство, токарство, різьба та художня обробка дерева.

Майстри вмівло підбирали деревину для художніх виробів, враховуючи її фізичні та декоративні якості.

Літописні та археологічні знахідки підтверджують широке застосування деревини у господарській діяльності людей. У давні часи людина користувалась дерев'яним посудом, простими меблями, засобами транспорту та іншими предметами побуту. Тодішні майстри володіли різною технікою різьби (плоским різьбленням, рельєфним, контррельєфним, ажурним і круглим).

В нашому краї люди виготовляли предмети хатнього обладнання, господарський реманент. Складніші вироби селяни замовляли у місцевих майстрів за відповідну плату.

Місцеві теслярі, бондарі, столярі виготовляли і вивозили на базари необхідні знаряддя праці, засоби транспорту, меблі, хатнє начиння, оздоблене різьбленням та розписом.

Неабиякі художні здібності закарпатських умільців збереглися до наших днів. Дерев'яна архітектура. На території області збереглися дерев'яні церкви, вік яких понад 600 років (с. Колодне). У 17 ст. почали поширюватись бароковий і готичний стилі.

Багато експонатів можна побачити й сьогодні в Ужгородському краєзнавчому та етнографічних музеях.

Протягом багатьох століть у Закарпатті було поширено мистецтво художньої різьби. Різьбою прикрашали здебільшого будинки, церкви, предмети домашнього вжитку.

У Закарпатті центрами художнього промислу були: Ужгород, с. Великий Раковець, с. Приборжавське, сел. Свалява, с. Драчино, сел. Міжгір'я, м. Хуст, м. Тячів, Рахів, с. Великий Бичків, с. Ясіня, с. Чорна Тиса, с. Воловець.

Наша область заселена нерівномірно. Більша частина населення зосереджена в передгір'ї і на прилягаючих до гір рівнин.

Поселення головним чином розмістилось по долинах великих рік. Окремі поселення проживали в горах на висоті 800–900 м. над рівнем моря.

Основним заняттям поряд з лісовими промислами було високогірне скотарство. Вигінне скотарство зробило великий вплив на життя, побут і культуру. З діяльністю населення були пов'язані не тільки типи поселень і оселі, але і традиційне мистецтво, народні звичаї, фольклор.

Природа щедро наділила закарпатців любов'ю до прекрасного.

Художні традиції і техніка ремесла передавалась майстрами-будівельниками із покоління в покоління і на кожному наступному етапі розвивалось і збагачувалось новими рисами, удосконалювалось і відтворювалось в архітектурі народного житла і культових споруд.

У цих монументальних спорудах яскраво проявляється художній смак закарпатців.

В архітектурі дерев'яних будівель, як і в стародавніх знаряддях праці, предметах побуту, виробах прикладного мистецтва і в інших формах народної творчості Карпат, збереглося не мало із того, що входить коренями до джерел української народної культури.

Найбільшого поширення будівництво із дерева отримало в гірських районах. Покоління теслярів, столярів, різьбярів нагромадили величезний досвід дерев'яного будівництва і створили цікаві своєрідні конструктивні і художні прийоми, які в подальшому стали традиційними для закарпатців.

У подальшому ці традиції мали відповідальний вплив не лише на дерев'яну, але і кам'яну архітектуру.

Народні зодчі завжди прагнули до самобутності творчості. Вони не задовольнялись простими повтореннями архітектурних форм і деталей, а створювали нові поєднання, вносили різноманітності в повторюючих архітектурних елементах. Ці форми не застигали на якому-небудь одному взірці, а безперервно розвивались і удосконалювались.

Ось тому кожна дерев'яна будівля має свою індивідуальність, сформовану на основі загальних типів, художнього смаку і вміння майстра-будівельника.

Недосконала техніка, деякі одноманітні матеріали примушували народного зодчого вишукувати художню виразність споруди в простоті і структурності силуета, в добрих пропорціях у кожній лінії, формі і деталях.

Народні зодчі створювали живописні архітектурні форми, єдині за задумом і різні за своїми деталями.

До наших днів у Закарпатті збереглися біля сотні пам'ятників дерев'яної культової архітектури (XVIII–XIX ст.).

Окрім цього збереглися багато інших старовинних дерев'яних будівель і споруд різноманітних за призначенням, розмірами і формою.

В гірській місцевості будували щатрові тризубові багатоярусні церкви. Це суто місцеві церкви.

В XVII–XVIII ст. готичний і бароковий стиль проникає в дерев'яну архітектуру.

Народна закарпатська різьба зустрічається в церквах на вікнах, одвірках, вуглах, підпорках. В середині це — іконостаз, підсвічники, підстави. Поряд з кривульками і клинцями, зубчиками є зображення різних фігур і рослин. Найчастіше оздоблювався іконостаз різьбою виноградної лози.

Умільці прикрашали свої оселі різьбленими декоративними елементами: одвірники, сволюки, столи, стільці, укуделі, скрині, миски, ложки.

Ці прикраси давньослов'янського походження.

У XX ст. багато художників відтворювали мінікопії архітектурних споруд. Відбувались виставки цих робіт.

ОБРОБКА ШКІРИ

Обробка шкіри належить до тих найдавніших художньо-трудових витворів, які передували плетінню, ткацтву та іншим видам діяльності. Шкіра та хутро тварин служили людині для утеплення і прикрашення тіла, а також для побутових потреб.

Археологічні знахідки виробів із шкіри засвідчують, що людина використовувала їх уже в II тис. до н. е. Людина уже не лише виготовляла вироби, але і фарбувала шкіру.

Упродовж тривалого часу існувала домашня обробка шкір, де людина виготовляла найнеобхідніші речі.

Поступово домашнє ремесло переросло в промисли: чинбарство (первісна обробка сировини), лимарство (виготовлення предметів упряжі), шевство (пошиття взуття), кушнірство (пошиття вбрання), палітурництво (виготовлення шкіряних оправ).

Упродовж століть промисел удосконалювався, примножувався арсеналом художніх засобів. У XX ст. появилася штучна шкіра. В нашій краї така фабрика працює в с. Ясіня Рахівського району.

Натуральну шкіру за *видами сировини, технологією дублення й опорядження* класифікують:

- сириця (вичинена, але не дублена шкіра великої рогатої худоби);

- пергамент (вичинена, недублена тонка шкіра буйволів, свиней);
- шевро (тонка, м'яка, щільна, вичинена і дублена шкіра кіз);
- сап'ян (тонка, м'яка дублена шкіра кіз, овець, телят, різних кольорів);
- замша (м'яка, гнучка, оксамитова шкіра сарн, лосів, диких кіз, овець, телят);
- юхт (м'яка, тонка, дублена шкіра коней, свиней).

Основними техніками художньої обробки шкіри є: шиття, вишивання, аплікація, набивання металу, тиснення (холодне, контурне, гаряче), ажурне вирізування, плетіння.

За призначенням шкіряні вироби поділяють на 3 групи: для одягу, обладнання житла, для господарських потреб.

До одягу відносили головні убори, верхній плечовий одяг, взуття. Доповненням служили паски, торбинки, прикраси. Безрукавки, кожухи в гуцулів і бойків характеризувалися багатством і різноманітністю художнього рішення.

В обладнанні інтер'єру шкіряні вироби застосовували в оббивці меблів, прикрасах стін, підлоги та ін.

До шкіряних виробів господарського призначення належить кінська збруя, святкова упряжка.

Характерною ознакою сучасної художньої обробки шкіри на Закарпатті є найповніше вивчення традицій, їх нинішнє трактування та подальший розвиток. Серед виробів набувають поширення жіночі декоративні сумки, пояси, футляри, обкладинки, шкатулки, окремі доповнення до жіночого одягу.

До центрів художньої обробки шкіри належать м. Мукачево, м. Ужгород, м. Виноградів, м. Хуст, с. Вилок, с. Ясіня, с. Великі Лучки.

ОДЯГ

Народний одяг виник у процесі трудової діяльності людей. На ранній стадії людського суспільства одягом людини були шкіри тварин. З часів палеоліту (II тис. до н. е.) археологи знайшли кістяні шила і голки. Це свідчить, що людина зшивала шкіри, виготовляла інші предмети та прикраси.

В різні часи одяг видозмінювався. У другій половині VI тис. до н.е. на території України відбулись зміни. Поряд з рибальством і мисливством та збиральництвом з'являється скотарство, землеробство. Почалось приручення свійських тварин, вирощування рослин, з'являється гончарство. Виникають вироби з металу (мідь, бронза). В цей період, за словами вчених і археологів, виникає шкіряний одяг.

Численні знахідки засвідчують, що мешканці Трипілля (селище

на Київщині) виготовляли тканини на ткацькому верстаті. Там було знайдено і прикраси для одягу, які були орнаментовані.

У кінці VII-VIII ст. до н.е. у розквіті були скіфські племена. Археологічні розкопки і дослідження дали нам дані про одяг, прикраси, взуття та інші предмети домашнього вжитку та побуту.

Пізніше, за часів Київської Русі, люди виготовляли одяг з конопляних, пляних, вовняних тканин. Оскільки велась торгівля, то були тканини з інших держав (Китай, Індія, Візантія).

Народний одяг є елементом суспільно-побутового призначення, що відображає особливості національного колориту та культури певного народу. В нашому випадку йдеться про народний одяг закарпатців. Між народним одягом і світським вбранням існують певні відмінності в його щоденному призначенні. Так, зокрема, одяг — це повний комплект речей, який включає білизну, головні убори, верхній одяг, рукавички, взуття.

Про давній одяг на території сучасної України та краю можна говорити на підставі даних археології та ранніх писемно-історичних джерел. На початковому періоді життя людського суспільства одягом для людини були просто шкіри звірів. З часів пізнього палеоліту (II тис. до н.е.) археологами знайдено кістяні шила і голки. Це свідчить про те, що наші предки уже вміли обробляти шкіри, зшивали їх, виготовляли прикраси.

Матеріалом для одягу, крім шкіри тварин, служили трава, листя, кора дерев, пір'я та ін. З переходом до землеробства і скотарства людина навчилася користуватись волокном рослин (конопель, льону, бавовни) і вовною тварин.

У Шелестівському городищі археологами УжДУ на чолі з науковцем Балагурі Е.А. були виявлені керамічні вироби, серед яких були знайдені керамічні грузила до ткацького верстата з поперечним отвором посередині.

На основі чисельних знахідок можна говорити, що наші предки X–VII ст. до н.е. виготовляли тканину, зшивали та прикрашали її. Знайдені мідні ґудзики, пряжки, фібули (застібки для одягу).

Тканина поступово стає основним матеріалом для одягу. В результаті багатовікового досвіду людина навчилася використовувати кроєний та шитий одяг, пристосовуючи його до природних умов.

Із найпримітивніших двох видів одягу — плечового і поясного — виникли інші види і форми одягу, які створювалися людством упродовж його історичного розвитку.

Найпростіший одяг огортав тіло людини, тримався на ньому за

допомогою поясів, зав'язок, застібок.

Пізніше був одяг, який одягають і котрий тримається на тілі людини завдяки природним формам постаті (на плечах, стегнах). У залежності від способу одягання, пов'язаний з кроєм одяг поділяється на два підтипи:

- накидний одяг, який не має суцільного переднього або заднього розрізу, а тому вдягається через голову;
- розстібний одяг, який має спереду або ззаду суцільний розріз на всю довжину, що дає можливість носити його за бажанням закритим або відкритим.

З історичним розвитком суспільства створювалась дедалі більша різноманітність у типах одягу, який відрізнявся за призначенням (повсякденний, святковий, одяг спеціального призначення).

У XVI ст. в Закарпатті чоловічий одяг складався з полотняної сорочки і штанів. Верхній одяг — сіряки типу свити, коричневі кожухи. Взуття — постоли, личаки.

До складу жіночого одягу входили доморобна сорочка, спідниця з фартухом, безрукавка (камізелька), очіпок і шкіряні постоли (ходаки).

На основі збережених пам'яток XVII–XIX ст. можна стверджувати, що народні майстри показали справжні шедеври мистецтва, вони тонко вміли відчувати лінії, силует, форми, пропорції, ритм, колір і гармонійне співвідношення окремих частин. У народному одязі виявлена висока культура технічного виконання.

Фабричні тканини ввійшли в побут на початку XX ст., а в окремих районах Закарпаття значно пізніше.

Тканини в кожній оселі нашої області жителі виготовляли самостійно. У кожному з районів спостерігаються певні відмінності щодо крою, пошиття, формування одягу, їх оздоблення тощо.

Найяскравіше виступають відмінні риси в одязі етнічних груп українців, що проживають на Закарпатті: гуцулів, бойків, лемків.

Гуцули населяють гірські райони Рахівщини. Жінки-гуцулки носили дводільні уставкові сорочки, дві запаски, обгошки, пояси, намітки, хустини, кептарі, сердаки, постоли, в'язані вручну капчури (шкарпетки). Взимку одягали сердаки з чорного, коричневого домотканного сукна з яскравою кольоровою або чорною вишивкою, з китицями. На свято — білі сукняні весільні свити (гуглі).

Чоловічий одяг: короткі до колін тунікоподібні сорочки, широкі штани з грубого білого полотна — портяниці, з червоного сукна — крашениці, з чорного та білого сукна — ґачі; прямоспинний плечовий з рукавами одяг — сердак, безрукавний — киптар. З головних

уборів найпоширеніші чорні повстяні капелюхи — крисані, зимові шапки — клібані.

Доповнення до одягу: сумки із шкіри — ташки, тобілки, табівки; у чоловіків — різьблені з інтарсією і інкрустацією топирці, келери, порохівниці; у жінок — палиці з мосяжними завершеннями тощо.

Окрему групу становлять так звані «червоні» ансамблі одягу, в яких виділяються окремі компоненти: сердак, штани, пошиті з червоного сукна. Барвиста кольорова соковитість, архаїчність форм, різноманітність їх вживання, аплікація, плетіння, складність прикрас і доповнень до одягу — це ознаки, що виділяють гуцульський одяг з-поміж інших районів Закарпаття.

В одязі бойків (гірські райони — Воливецький, частина Свалявського) переважали чоно-білі акценти.

Жінки носили білі домоткані сорочки, дрібно-рясовані при шиї і манжетах — михалках. Поверх них одягали безрукавки з чорного й коричневого сукна — лайбики.

Поясний жіночий одяг: білі спідниці, вишиті внизу, фартухи, точеника, фарбани і полотняні запаски. Виділялися бойківські вибієчаті спідниці — друкавиці.

Поясний одяг чоловіків — полотняні літні вузькі штани — портяниці, портки, порти, ґаті; зимові сукняні — холошні, волосянки. Верхній одяг узимку — кожухи. Взуття — шкіряні постоли.

Особливість бойківського жіночого одягу створюють прикраси з різноманітного бісеру — силянки.

Головні убори: очіпки-кибалки із стрічками, які спадали на спину: партиці, пантлики; великі з торочками хустини.

Своєрідними особливостями виділяється одяг етнічної групи українців — лемків.

Складові частини жіночого одягу. Сорочка корошка, до якої пришивали полотняний подолок — спідницю. Дрібно-рясовані спідниці — фартухи. Поверх них одягали дрібно-рясовані запаски, внизу обшиті рядами різноколірних стрічок — фарбіток.

Плечовий одяг — приталена безрукавка (лейбик, лейбича) чорного і синього кольорів.

Верхній одяг — кожухи.

Головні убори: кабалка (хімка, хімка, хомля), на яку накладали очіпок (чепчик), великі хустки. Поширені бісерні прикраси — «драбинки».

До чоловічого комплексу входять безуставна сорочка, пляні штани (ногавки), камізелька блакитного кольору (друшляк), лайбик з двома фалдами блискучих ґудзиків, сукняні куртки, гуньки, сер-

даки. Взуття — шкіряні ходаки, чоботи.

Головні убори: чорні фетрові капелюхи, круглі баранячі шапки, обшиті зверзу синім сукном.

Щодо кольорової гами — переважає темно-синій колір спідниць, запасок; блакитний — в камізельках, червоно-білий — у вишиванках і прикрасах з бісеру.

На Закарпатті, крім згаданих вище, зустрічаються інші різновиди сорочок.

Сорочки-опліччя — короткі з суцільнокроєними рукавами, біля шиї мають морщеньку — дрібні складочки, поверх яких вишивка хрестиком і гладдю.

Сорочки-заспудьничі додільні з пазухою збоку, з рукавами, пришитими при основі. Тут особливу роль відігравали широкі вишиті смуги на місцях уставів рукавів. Вишивка виконана дрібною низиною фіолетового кольору з вкрапленням зелених, синіх, жовтих ниток.

Сорочка-«волоська». Вона має чотирикутний виріз горловини, на краях якого вишиті широкі смуги. Рукави широкі, внизу призбирані оборкою, суцільно вишиті.

Сорочка-лептянка з вишитими широкими рукавами, часто внизу не призбираними, а зазубрені вузьким рубцем.

До сорочок одягали домоткані спідниці з тонких вовняних ниток, вишиті по краях, обшиті зубчастими тасьмами, і фартухи-плати. Були поширені спідниці з синього і яскраво-рожевого, голубого ситцю.

Заслужували увагу бунти (кожушані безрукавки). Вони суцільно вишиті червоними вовняними нитками так, що здавалось немає місця для проколу голки.

У другій половині XIX ст. масового поширення набули короткі з сірого, білого домотканого сукна куртки, що називались сіряком, сердюком, уйошем, рекликом, петиком.

Сорочки підперезували шкіряними широкими поясами — черепами з трьома пряжками й тисненням геометричним орнаментом.

Щодо вишивок одягу. У гуцульському одязі використовувався геометричний орнамент. У бойківському одязі — геометричний, трохи скромніший від гуцульського, але траплявся і комбінований. у лемківській одязі використовувався рослинний орнамент.

Компонентом чоловічого одягу була полотняна сорочка з розрізом посередині грудей, яку носили навипуск і підперезували широким поясом. Штани дещо широкішого крою, призбирані в поясі, внизу заправлені у взуття. Багаті люди носили чоботи, а селяни —

лапті, а в нашій місцевості постולי.

У жіночому вбранні головними компонентами були сорочкоподібна підперезана одежина, каптан, кожухи. На голову одягали очіпок, поверх нього — накидку.

У *Закарпатті* з XVI ст. чоловічий одяг складався з полотняної сорочки і штанів. Верхній одяг — сіряки типу свити, коричневі кожухи. Взуття — постולי. До жіночого одягу входили доморобна сорочка, спідниця з фартухом, безрукавка (камізелька), очіпок, шкіряні постולי.

Відмінні риси в одязі *етнічних груп українців* — гуцулів, бойків, лемків.

Жінки-гуцулки носили додільні уставкові сорочки, дві запаски, обгортки, пояси, намітки, хустини, кептарі, сердаки, постולי, в'язані вручну шкарпетки, капчури. Взимку одягали сердаки чорного, коричневого кольору з домотканого сукна з яскравими прикрасами.

Одяг чоловіків. Короткі, до колін, тунікоподібні сорочки, широкі штани (з грубого білого полотна — портянці, з червоного сукна — крашениці, з чорного та білого сукна — гачі), прямоспинний з рукавами одяг — сердак, безрукавний — киптар. З головних уборів — чорні повстяні капелюхи — крисаня, зимові — клібані.

З доповнення до одягу: сумки із шкіри, ташки, тобілки, тобівки, тайстри, інкрустовані та різьблені топирці, каліфе, порохівниці, жачкові, черес.

Кольорове багатство, орнаментация, апликация, вишивка, складність прикрас і доповнень — риса, що відрізняє одяг гуцулів від інших.

Одяг бойків характеризується перевагою чорно-білих акцентів.

У жінок — домоткані білі сорочки, дрібно рясовані при шиї і манжетах — михалках. Поверх них одягали безрукавки з чорного і коричневого сукна — лайбики. Поясний жіночий одяг: білі спідниці, вишиті низу, фартухи: точеники, фарбани і полотняні запаски. Виділялися бойківські вибійчані спідниці — друкавиці.

Поясний одяг у чоловіків — полотняні вузькі штани — портяниці, портки, гачі; зимові сукняні — холошні, волосяни. Верхній одяг взимку — кожухи. Взуття — шкіряні постולי.

Важливою частиною одягу є складні головні убори: очіпки-кибалки із стрічками, які спадали на спину: партиці, пантлики; великі з торочками хустини.

Складові частини лемківського одягу такі: у жінок — сорочка коротка. До неї пришивали полотняний подолок-спідник. Дрібноря-

совані спідниці — фартухи. Поверх них одягали дрібнорясовані занаски, внизу обшиті рядами різноколірних стрічок-фарбіток. Плечовий одяг — приталена безрукавка (лайбик, лайбича) чорного і синього кольорів. Верхній одяг — кожухи (кожушанці). Головні убори: кибилка (хімка, хімка, хомля), на яку накладали очіпок (чеплик), великі хустки. Поширені бісерні прикраси.

До чоловічого одягу входять: безуставкова сорочка, лляні штани (ногавки), камізелька блакитного кольору (друшляк), лайбик з двома фалдами блискучих ґудзиків, сукняні куртки, гуньки, сердаки.

Взуття — шкіряні ходаки й чоботи. Головні убори: чорні фетрові капелюхи, круглі баранячі шапки, обшиті зверху синім сукном.

У кольоровій гамі переважає темно-синій колір спідниць, запасок; блакитний — в камізельках, червоно-білий — у вишиванках і прикрасах з бісеру.

В одязі у закарпатців виділялись особливо жіночі сорочки та прикраси до них.

Сорочка «волоська». Вона з чотирикутним вирізом горловини, на краях якого вишиті широкі смуги. Рукави широкі, внизу призьбрані оборкою, суцільно вишиті.

Сорочки-опіччя — короткі, з суцільнокроєними рукавами, біля шиї мають морщенку — дрібні складочки, поверх яких у рядовому плані розташована вишивка хрестиком і гладдю.

Сорочки-заспудьниці додільні, з пазухою збоку, з рукавами, пришитими при основі. Важливу роль в них відігравали широкі вишиті смуги на місцях уставів рукавів.

Сорочкам, кольоровим спідницям, фартухам-платам надавали краси кожухані безрукавки-бунди, які суцільно вишиті вовняними нитками червоного кольору. Орнамент рослинний.

Крім бунд, виготовляли з сірого домотканого сукна куртки — уйоші. Іноді їх називали сіряком, сердаком, вуйошем, рекликом, петиком.

Чоловіки підперезували сорочки широким ремнем з трьома пряжками, виготовленим із шкіри, тисненим геометричним орнаментом — черес.

Зрозуміло, що кожен район, та навіть і закарпатське село мали свої відмінності в одязі.

ЛОЗОПЛЕТІННЯ

У кам'яному віці люди вже володіли технікою плетіння. Вони виготовляли місткості для зберігання зерна. За свідченням архео-

логів, цей вид ремесла появився раніше, ніж гончарство, обробка дерева, воно було попередником ткацтва. Матеріали для плетіння доступні. Основним матеріалом для плетіння здавна слугувала лоза, рогоза, солома, а пізніше і обгортки качанів кукурудзи.

Майстри-кустарі не тільки плели кошики, а й розписували їх.

Просте плетіння — давній спосіб з'єднання, при якому окремі пруті сплітаються через один стояк у вигляді безперервної стрічки, яка накладається по спіралі, один ряд над другим.

Прошаркове плетіння ведеться кількома прутами однакової довжини і діаметра.

Плетіння рядами починається з найкоротших прутів. Прутами обплітають прямі стояки, залишаючи з зовнішнього боку кінці прутів довжиною 8-10 см, другим прутом плетуть з наступного стояка з правого боку.

У кожному селі були майстри, що займались плетінням, але найбільшого поширення набуло це мистецтво в селі Іза. Умільці тут неперевершені, у цьому селі всі вміють виконувати вироби з лози. Батьки з дитинства вчать своїх дітей цьому промислу. Технологія обробки лози теж передається наступним поколінням (коли різати лозу, як і скільки її вимочувати, яку техніку, де і як краще використовувати). Майстри виготовляють вироби від тарілок, вазонів до меблів. Вироби умільців відомі в країнах ближнього і далекого зарубіжжя.

Лозоплетінням займались у Хустському районі (с. Іза, с. Роко-собо, с. Вишково), у Тячівському районі (с. Терново, с. Криве, с. Широкий Луг), сел. Іршава.

Жителі Рахівського району займались також плетінням з соломми. Майстрами виготовлялись капелюхи із соломи, їх називали — солом'янки.

Виготовлялись із соломи, обгортки качанів кукурудзи, рогози салфетки, килими, торбинки та інші речі домашнього вжитку.

У наш час вироби з природного матеріалу набули популярності, оскільки вони зручні й естетичні.

ВИТИНАНКА

Витинанка — один із видів українського народного декоративного мистецтва. Це сюжетні та орнаментальні прикраси житла, ажурно або силуетно витяті ножицями, вирізані ножом з білого і кольорового паперу. Їх використовували для прикрашення стін, вікон, полиць, груб, коминів, печей. Витинанки як прикраса на Україні появилися в середині XIX століття.

Орнамент традиційних витинанок здебільшого геометричний і

рослинний. Трапляються антропо та зооморфні фігурки. Папір при витинанні складали вдвоє, вчетверо, увосьмеро, що дозволяло створити сталі структури, композиції.

У кожному регіоні витинанки набували своєрідних локальних рис. З 60-х років витинанки експонуються на виставках, їх застосовують для оформлення поліграфічної продукції.

У нашому регіоні використовували найпростішу і найдавнішу техніку — відщипування. Від аркуша паперу, складеного вдвоє, вчетверо відривають, відщипують маленькі шматочки паперу, формуючи певне зображення.

Техніка *витинання ножом* сягає давніх часів, коли єдиним інструментом для виготовлення шкіряних орнаментальних оздоблень був ніж.

Настінні прикраси — найбільший рід витинанок. Вони бувають таких груп: «фігурки», «дерева», «розети», «стрічки» і «витинанки-шпалери».

Термін *витинанка* вперше з'явився в 1913 році, але сама витинанка з'явилась набагато раніше.

В середині XVIII ст. у Франції виникла оригінальна паперова краса — «силует». Силуетами називали своєрідні портретні зображення й фігурні композиції, намальовані тушшю, вирізані з паперу або гравіровані на дереві, їх художньо-образна система будувалася на графічних принципах: чіткості і ясності контурів, виразності ліній, витриманості законів перспективи та пропорцій.

Витинанки і в наш час не втратили свого призначення. Витинанками прикрашають житло не лише в сільській місцевості, але і в містах. Особливо активно їх використовують на свята.

ПИСАНКА

Писанка — це розфарбоване куряче яйце. Вченими доведено, що звичай розписувати і дарувати яйце походить із давніх часів. Наприклад, на Полтавщині археологи знайшли глиняне яйце, вік якого сягає VI-VII ст. Яйце розглядається як символ життя.

Культ яйця був одним із найбільш важливих у давніх слов'ян. Яйце служило символом переходу їх у небуття, символом радості і весняного сонця, присутнього відродження в природі, замкнутого, як життя пташенят в шкорлупі.

Писанку пов'язували практично із усіма сферами духовного життя давніх слов'ян.

Це відображувалось в орнаментах, розмальовуючи на яйцях, супроводжуючих обрядах і іграх.

Розмальовуванню писанок навчали в кожній сім'ї, оскільки, на яйце наносили комплекси знаків, призначення яких було поліпшення життя сім'ї або окремої людини.

Діти вчилися писати писанки з дитинства, паралельно засвоюючи і основні міфологічні сюжети, пізнаючи традиції та обряди своїх предків.

Писанки користувались великим попитом і активно продавались у містах і селах.

До наших днів дійшла традиція розписувати писанки до Великодня.

У зв'язку з тим, що з пережитками язичництва церква в минулому вела жорстоку боротьбу, то багато обрядів, пов'язаних з яйцем, зникли.

Крім українців, писанки розписують румуни, словаки, поляки, чехи. У Росії мистецтво писанки практично відсутнє.

Зараз *писанкові орнаменти* класифікують на геометричні, рослинні, зоологічні, антропологічні, побутові. На даний час існують музеї писанки. Цікаві експонати писанок знаходимо в Закарпатському краєзнавчому музеї.

Писанки розписують тільки у Великодній піст. Учені припускають, що найперші писанки розмальовували ще в доісторичний період за допомогою кісткових інструментів. На даний час цей інструмент називають «кісточка». Це паличка з бляшаною трубкою на кінці. Нею наносять на яйце розтопленим воском візерунок або орнамент, що умілець задумав. Потім решту зафарбовують у інший тон. Ця процедура повторюється кілька разів. Головний принцип — нанесення поверх світлих фарб усе темніших. З готових писанок інколи роблять пташок, коли до яйця прилаштовують крила й хвіст.

На лемківщині писанки пишуть голівкою шпильки, що гострим кінцем устромлена в дерев'яний держак.

Фарби роблять з рослин (лушпиння цибулі, кори дуба, шишки вільхи, столового буряка, лушпиння горіха та ін.).

Розмальовані яйця поділяються на: писанки, крашанки, крапанки, драпанки.

Крашанка. Це коли яйце зафарбовано в один колір. В нашій місцевості зустрічається і двоколірна крашанка. Технологія проста. На яйце прикріплюють листок, стебло і опускають у фарбу.

Технологія виготовлення крапанки. На варене яйце наносять воском крапки, а потім опускають у фарбу. Коли фарба висохне, полот-

нинкою стирають воскові крапки і крапанка готова.

Технологія дряпанки. Беруть крашанку і гострим предметом видряпують на ній необхідний узор, орнамент або символ.

Символіка писанок має давнє життя. За допомогою символів передавалась інформація. Як відомо, деяким символам уже понад 5000 тис. років.

Вважалося, що якщо розписане яйце з орнаментами і символами посвячене, то набуває чарівної сили. Якщо таке яйце розбивалось, то його не викидували, а спалювали або закопували в землю. Кожен район мав своїх умільців та свої особливості розпису яєць. Секрети передавались із покоління в покоління.

У м. Коломиї Івано-Франківської області діє музей писанки.

РОЗДІЛ 4.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО В НАРОДНИХ СВЯТАХ ТА ТРАДИЦІЯХ

Однією з найдавніших форм духовної культури будь-якого народу є його звичаї, звички та обряди. Обряди — це символічні дії, приурочені до відзначення найбільш важливих подій у житті людських гуртів, родини, окремих осіб. Звичаї — це повсякденні усталені правила поведінки, що склались історично, на основі людських стосунків, у результаті багаторазового здійснення одних і тих самих дій та усвідомлення їх суспільної значущості. Вони як неписані закони, народжуються разом з народом і передаються від покоління до покоління.

Звичаї та обряди мають не лише національний, але й етнічний характер. Між звичаями та обрядами існують відмінності. Звичаїв дотримуються щоденно, а обряди виконуються напередодні чи безпосередньо у дні свят. Українці дотримуються 2-х видів обряду — родинного і календарно-побутового.

Календарно-побутового обряду дотримувались під час урочистого святкування певних сезонів, природних циклів (зима, весна, літо, осінь). У давнину обидва обряди становили одне ціле. З прийняттям християнства на Русі складається новий календар, упроваджуються нові святкові дати.

Залишилась народна обрядова основа, яка була ще з язичництва, а впродовж наступних століть взаємодіяла з християнською. Так склався сучасний народний календар з християнськими датами і обрядами.

Сьогодні не уявляємо зиму без Різдва Христового, весну без Великодня і писанок, літо без Зелених свят (Петра і Павла) і купальських обрядів. Уособленням осені для багатьох залишається святкування пам'яті Макавеїв, Успення Богородиці, Спаса.

До християнських свят люди дуже ретельно готувались: прикрашали інтер'єр хати скатертинами, рушниками, витинанками.

Готувалась святкова їжа, люди одягали найкраще вбрання. На свята народні умільці проявляли свій смак і хист у традиціях даного регіону.

До зимових свят належать найдавніші за традицією — Різдвяні свята, Колядники та Вертеп.

Колядники сприймалися як «гості здалеку», що приносили радісну звістку про народження спасителя Ісуса Христа.

На уроках образотворчого мистецтва пропонується кілька варіантів тематичних композицій. Зокрема, це можуть бути «Колядники» — група людей або дітей, що йдуть із зіркою чи без неї, або група людей, що йде з вертепом колядувати. Можуть колядувати як на обісті господаря, так і в будинку. Народження Ісуса в Бетлемі. Зображення Бетлегему.

З весняного циклу свят великого значення люди надавали Великоднім святкам. На Великдень обов'язковим атрибутом була пасха і писанки.

Учням пропонуються варіанти композицій. У старших класах пропонується композиція на побутовий жанр («Несемо пасхи», «Готуємось до пасхи», «Освячення пасхи»...).

У 5–6 класах виконується натюрморт, складений з пасхи, писанок та інших пасхальних побутових предметів.

У третіх, п'ятих класах звертаємо увагу на писанки. Учням пропонується розписання писанок та використання символік писанок.

Символіка писанок багатозначна. Символи походять із сивої давнини. Людина епохи палеоліту вперше відкрила можливість творчості шляхом відтворення художньої дійсності. Через тисячоліття дійшли до нас шедеври епохи палеоліту. Збереглися пам'ятники, які свідчать про високий художній рівень анімалістичних творів, антропоморфічних зображень, знаків. Славнозвісні пам'ятки археології, зокрема с. Мізин на Чернігівщині, розкривають складну абстрактно-знакову систему відображення дійсності, початки зародження геометричного орнаменту, елементів меандру, круги, зубці, ромби, зигзаги, зображення птахів, тварин, людей, води тощо. Вони мали символічно-магічне значення. Сучасною наукою немало зроблено для розгадування символічного значення окремих мотивів, знаків. Багато символів, знаків зазнавали змін під впливом різних часів, племен і народів. Минали роки, століття, і разом з ними змінювались мотиви, знаки, символи. Натомість з'являлись нові, які з часом теж видозмінювались. Нижче подаємо коротку інформацію про значення таких символів:

- — коло — символ Сонця, зорі, символ життя;
  - — вода, зерно, пелюстки рослин;
  - — клітинообмежений простір;
  - — луска — покриття-захист від впливу середовища;
  - — спіраль — вітер, вихор, знак родючості, нескінченності життя;
  - — ромб — тілець, сила успіху;
  - — хрест — людина, символ всевітності;
  - — крапка — початок всіх початків;
  - — пряма горизонтальна лінія — спокій;
  - — пряма вертикальна лінія — величність;
  - — ламана лінія — протиборство;
  - — крива лінія — рух, довголіття, нескінченність.
- А, наприклад, символи:
- — триггер — добро, щастя, благополуччя;
  - — свастика (дуже давній) (щастя, чоловіче, жіноче начало);
  - — довголіття;
  - — меандр;
  - — ромб, може бути скомбінований в ряд, складений у виді зірок — добрий урожай і збережений;
  - — дерево життя — єдність родини і взаємозв'язок, взаєморозуміння, поєднання трьох світів (підземний, людський і небесний);
  - — берегиня, ангел хранитель;
  - — кінь — символ багатства;

— олень — символ достатку, подвоєння добра;

— півень — символ оберігання від вогню, вісник дня;

— риба — символ родючості і плодючості.

— Хрест — найдавніший символ світоутворення.

Він утворений двома площинами — вертикальною і горизонтальною:

— вертикальна лінія — це небесна лінія, духовна, це знак і вогню. Чоловіча лінія;

— горизонтальна лінія — це земна, пасивна, жіноча.

При поєднанні цих двох ліній виникає третя лінія.

— Сила любові, життя, творення.

Хрест здатний розширюватись у будь-якому напрямі, тобто означає вічне життя. У давніх віруваннях (кам'яна доба) хрест був пов'язаний з богом Землі, позначав 4 сторони світу, а пізніше (доба бронзи) став емблемою Сонця. Графічне зображення цього знаку походить від схематичного зображення птаха, що летить, оскільки в давній міфології Сонце ототожнювалося з птахом, який летить у небі. Існує кілька сотень різновидів хреста. Найбільш поширеним на писанках є так званий «грецький хрест» з чотирма відрогамі однакової довжини. У християнстві хрест є могутнім символом освячення та очищення.

Сварга — один із різновидів хреста (інша назва цього знаку — свастика).

— Свастика. Слово «свастика» походить з давньоіндійського, що означає «це добре», «щастя». Як бачимо, це один із різновидів хреста. Його зображення зустрічається у древніх народів майже всього світу.

Правостороння свастика (за годинниковою стрілкою) символізує схід сонця, творення, рух, добро, позитивну чоловічу енергію.

— Протилежна свастика символізує захід сонця, руйнування, зло, негативну жіночу енергію.

— Квадрат — символ коня, символ сталості, обробленого поля.

На багатьох стародавніх предметах побуту в людей є символ «Дерево життя». Цей символ у народі ще називають «Вазонок». У давній легенді розповідається, що колись не було ні неба, ні землі, а було лише широке море, а на ньому — явір зелений. Отже, у вигляді дерева — явора, верби, дуба, берези, яблуні — уявляється стержень світобудови, навколо якого встановлювалась рівновага протилежностей.

Дерева зображувались стилізовано. У такому зображенні обов'язковим є поділ на три яруси (по вертикалі).

Нижня частина — коріння, що входить під землю, часто зображується у вигляді трикутника, горшечка. Тут містяться змії, риби, водоплавні птахи, бо низ дерева — не лише підземний світ, а й море, річка, всяка вода. Це світ підземного Бога, володаря підземного вогню, незлічених багатств, потойбічні минулі часи.

Середній ярус. Уособлює землю, реальний світ, сьогодення. Тут зображено великих тварин, людей.

Верхня частина. Дерево піднімається у безмежну височінь — до Бога. У верхів'ї селяться птахи, розташовані небесні світила. Часто зображується, що на вершечку дерева днює Сонце.

Дерево життя — це ще і дерево роду, де кожна квіточка означає якогось родича, родину.

Найчастіше зустрічається стовбур з трьома гілками (батько, матір, дитина).

Дивовижною властивістю Дерева є здатність перетворюватись у Берегиню. Це жінка з піднятими до неба руками. У деяких народів існує міф, згідно з яким жінка походить з дерева. Образ світового дерева — це образ втіленої родючості, що пов'язане з Богинею-Матір'ю, є її символом та атрибутом. Велика богиня вважалася володаркою не тільки неба, а й усієї природи. Часто на її ногах зображувався знак землі або малювалася вона змієногою, оскільки земля — місце перебування змій.

Втілення ідеї про Світове дерево бачимо і в зображеннях на писанках.

На багатьох писанках зустрічається зображення Вогню, Сонця, Зорі.

Вогонь поряд з водою є чинником світобудови, символом чоловічої сили. Оскільки Вогонь та Вода — Брат і Сестра, і поєднавшись, вони утворили Любов, Землю і все, що на ній є, то в багатьох обрядах Вогонь — символ Любові.

Вогонь — посланець Сонця на Землі, він дає людям світло,

тепло, хліб, допомагає в ремеслах, але, як і Сонце, може бути добрим або небезпечним в залежності від ставлення до нього людей.

То ж Вогонь, як і Сонце, потрібно шанувати і не розгнівати, бо тоді він може жорстоко покарати. Існують суворі заборони — плювати у вогонь, кидати сміття і т.д.

На писанках вогонь позначається знаком «триріг» («триквер», «триніг»). Знак пов'язаний з неолітичним (кам'яна доба) богом Землі, а вогонь був одним із його атрибутів. Цей знак є і символом родючості, оскільки бог Землі був носієм чоловічого, запліднюючого чинника.

Триріг складається з трьох заокруглених або ламаних гачків, що виходять зі спільного центру або від кола чи трикутника.

Сонце — це небесний вогонь, про який люди у різні часи мали своє уявлення, але завжди шанували і величали. Його уявляли як отвір, крізь який видно справжнє яскраве небо, як іскру, що невідомо як тримається на небі, як Око Боже, свічу, яку носять ангели, як велике колесо, яке можна дістати навіть рукою, коли воно опускається на Землю.

Серед писанок зустрічаються зображення й інших знаків і символів. Це знаки «трійця» та «тризуб». Прикладом можуть бути «три листи», «курячі лапки». Знак «тризуб» є знаком триєдності світобудови, символом триєдиного Бога. Вважається, що знак тризуба походить від зображення знаку води, дощу (кам'яна доба). Пізніше (в бронзовий період) тризуб став атрибутом бога грози, бурі. Його зображували з хвилястими вогняними зубцями. Отже, тризуб є атрибутом водних богів, сили, родючості, а також символізує блискавку, грім, полум'я. При поєднанні цих двох сил виникає вічне життя, третя сила, синівська сила.

Тризуб також може символізувати минуле, теперішнє і майбутнє. Він є символом влади, атрибутом бога моря Посейдона (Нептуна), небесного бога Зевса.

Ромб — символ родючості, загальний символ жіночої основи в природі. Дуже часто ці ромби можуть комбінуватись, утворюючи зірку, орнаменти.

Квадрат — символ коня. Підтвердженням цього є спосіб оранки і боронування: поле орали у двох напрямках — «туди» і «назад», а боронували впоперек, тобто навхрест.

Трикутник — у трикутнику втілена ідея триєдності природи Всесвіту: Неба, Землі і Людини. Він також символізує батька, матір, дитину. Це символ божественної «Трійці». Рівнобічний трикутник символізує завершеність.

Трикутник, обернений вершиною вгору, є сонячним і має символіку життя, вогню, полум'я, є символом чоловічої основи, духовності. Це також трійця любові, істини, мудрості.

Трикутник, обернений вершиною донизу, є символом, пов'язаним з Місяцем, жіночою основою, водою, символізує Велику Матір, Богиню-Роженицю.

Поширені є також символи з зображенням дерев, квітів.

Калина — символ свята Коляди, Різдва, Світу. Калиновий кущ має сонячну символіку. З калиною порівнюють дівочу красу. Це є символ дівочства, цнотливості.

Верба — дерево космічне, «золота іва» посеред хаосу океану встановлювала лад і порядок. Верба є втіленням сили у своїй слабкості, є протилежністю дубу та сосні. У християнстві вербові гілки несуть як символ пальмових гілок на Вербну неділю. Обряд хльоскання вербою означає поєднання людини з Космосом, очищення, відновлення сили і здоров'я.

Дуб — символ сили, захисту, довголіття, чоловічої мужності, вірності. Це дерево пов'язане з богами-громовержцями і громом та вважається емблемою богів неба та плодючості. У християнстві дуб — символ Христа, як сили, що проявляється у біді, твердості у вірі.

Серед рослинних орнаментів на писанках зображують виноград — символ мудрості і безсмертя.

Мак — символ родючості, Великої Матері.

Яблука, яблуня — плодючість, любов, знання і мудрість. Часто на писанках зображують символи тварин і птахів.

Олень і кінь — істоти земні. Роги оленя асоціюються з земною рослинністю, яка щорічно відмирає і знову оживає. Ця тварина пов'язана з Сонцем. Згідно з давнім віруванням Сонце почергово перебуває як на небі, так і під землею, і саме олень на своїх рогах виводить Сонце на небо.

Чудесний олень уявляється героєм, що приносить людям світло, сонце, вогонь. Уже пізніше він став благодійником людей, істотою, що пов'язується із землеробством, ремеслами, знаннями. Олень також вважається провідником душ померлих, тому в давніх похованнях знаходять бронзові фігурки оленя. Зображувався олень на рукоятках мечів і кинджалів. Кінь є також символом чоловічої основи в природі, символом Сонця.

Птахи — істоти священні. Вони є символом вічності, безсмертної душі, божественного прояву духів мертвих. Саме птахи можуть якнайвище долетіти до Бога. Вони є посланцями Бога на Землю.

Після смерті людини душа, за повір'ями, у вигляді птаха залишає землю. Птахи пов'язані як з великою богинею неба, так і з богами підземного світу.

Зозуля — провісниця смерті, істота, що веде в потойбічний світ, є мудрою, здатною зцілювати. Цей птах пов'язується з багатством.

Лелека — дарує дітей.

Сова і ластівка — символи зла і добра.

Голуб. В голуба вселяється душа і летить з ним до неба.

З богом пекла пов'язувались хижі птахи.

Риби — символ, пов'язаний з богинею неба, є символом родючості і плодючості.

У шкільній програмі передбачено і є можливість вивчати народні ремесла і промисли. У початкових класах учні із задоволенням розмальовують писанки, виконують розпис керамічної тарілки або чашечки.

Учні 5-6 класів виконують натюрморти, складені з атрибутів свята. У 7 класах у їхніх композиціях теж відтворюються атрибути та одяг.

Підтримуючи інтерес учнів до народного мистецтва, традицій, поступово ускладнюються навчальні завдання.

Наприклад:

5 клас.

Тема: Народні свята і традиції.

Завдання: виконати натюрморт, складений із крашанок, розміщених на рушнику.

Звертаюся до учнів із запитанням, як готуються люди до цих свят і що обов'язково повинно бути на Великдень. Учні активні. Звертаю їхню увагу на писанки та інший атрибут Великодня. Рушник, яким закривають паску — це найкращий і найцінніший. Які там здебільшого візерунки та орнаменти? Після бесіди пропонується учням виконання натюрмрту.

6 клас.

Тема: Народні свята. Великдень.

Завдання:

Варіант I. Виконання натюрмрту, складеного з кошика, паски і писанок (*Див.: Додаток № 1*).

Варіант II. Виконання поздоровчої картки до Великодня (*Див.: Додаток № 2*).

7 клас.

Тема: Великодне свято.

Завдання: скласти композицію на побутовий жанр.

Варіант I. Тематична композиція «Готуємось до Великодня». Тут учні можуть на свій розсуд вибрати: чи розмальовування писанок, випікання паски, тіста, тобто підготовчі роботи.

Варіант II. Тематична композиція «Несемо кошики з паскою». Тут звертаємо увагу на одяг людей, кошики, рушники.

На уроках у 5-7 класах відведено години, де учні мають можливість відтворити на папері історичне минуле звичаїв, традицій. У 6-7 класах пропонується складання тематичних композицій «Вертеп», «Колядники», «До церкви». В цих композиціях звертається увага на характерний одяг, інтер'єр кімнати та інші атрибути свята. Також в 5-му класі пропонується виготовлення вертепних масок.

Упродовж віків усі свята були тісно пов'язані з церквою. Церкви будувались з дерева. В XX столітті церкви будувались із каменя — муровані церкви (*Див.: Додаток № 3*).

Дерев'яна церковна архітектура є найціннішою сторінкою народного мистецтва на Закарпатті. Церковне будівництво наочно засвідчує збережену впродовж століть належність до українського мистецтва. В архітектурі відображається і конфесійна належність різних етнічних груп краю (*Див.: Додаток № 4*).

При виконанні тематичних композицій нерідко використовуємо архітектуру старовинних будинків і церкви (макети будинків, господарських споруд і церкви у кабінеті є).

Перш ніж приступаємо до виконання композиції, коротко спинаємося на вивченні пам'яток архітектури нашого краю.

Наприклад, гуцульська садиба — ґражда. Ґражда являла собою окрему фортецю. Ця садиба так побудована, що була замкнута будовами і високою огорожею. Все було зроблено з дерева, нерідко прикрашалось різьбою (*Див.: Додаток № 5*).

Будинок бойків. Виконаний будинок із товстих деревин. Традиційно поділений на три частини (хату, сіни, комору) (*Див.: Додаток № 6*).

В гірській місцевості у будинків були стрімкі стріхи і великий виніс стріхи, що охороняло стіни від шкідливого впливу різкої зміни погоди.

У лемків садиба — це однорядна забудова. Під однією довгою стріхою знаходились і сіни, і комора, і житлове приміщення. Характерним було те, що житлова кімната знаходилась посередині (між сінями і коморою). Стріха порівняно не стрімка. В давнину вкривалась соломою (*Див.: Додаток № 7*).

Велику увагу наші предки приділяли воротам обійстя. Це теж було своєрідним мистецтвом. Майстри тут показували своє мистецтво різьби по дереву.

Вже після короткої бесіди виконуємо композицію, враховуючи архітектуру даного регіону.

Здавна на Закарпатті існував звичай збиратися зимовими вечорами — вечорниці. Під пісенну творчість вишивали дівчата скатерті, салфетки, сорочки, рушники, оздоблювали одяг. Майстрині чудово володіли матеріалами, техніками, втілювали свій задум у різноманітне, традиційне святокове.

Все зроблене, вишите, вив'язане, виткане демонструвалось на святах. Ідучи до церкви, люди одягались якнайкраще. А потім вже йшло «обговорення» — в кого краще, акуратніше і т.д.

Традиційно перед святами робилось генеральне прибирання приміщення, а далі прикрашення хати. Дуже часто люди використовували витинанки.

При виконанні інтер'єра кімнати звертається увага на інтер'єр самої кімнати з предметами вжитку, що характерні для етнічних груп (гуцулів, бойків, лемків).

Надзвичайно велике значення мають екскурсії в Закарпатський краєзнавчий музей та етнографічний музей. У цих музеях зібрано понад 15 тис. різних експонатів. Окрім хат тут знаходяться садиби, господарські і технічні споруди, церква, школа, корчма та ін. (Див.: Додаток № 8).

В інтер'єрах кімнат знаходяться предмети домашнього вжитку. Уважно придивившись, ми побачимо, що ці предмети є не лише предмети побуту, але і мистецький витвір (Див.: Додаток № 9, 10, 11).

Розвиваючи інтерес до пізнання закарпатського народного мистецтва в учнів, учителі виховують повагу до закарпатських традицій, в яких закладена глибока віра та мудрість наших пращурів.

Учитель повинен допомогти учням відчувати в народних формах інтер'єр і красу, радість, традиційні елементи, мотиви, єдність художньої форми і призначення речі. Завдання вчителя полягає у відродженні народних традицій культури побуту, народного мистецтва через засоби образотворчого мистецтва, розширювати діапазон цікавих завдань.

Основне завдання школи полягає в тому, щоб засобами народного мистецтва виховати естетичні смаки, прищеплювати учням прагнення до творчої діяльності, гідне продовження традицій рідного краю, розвивати креативне та критичне мислення.

РОЗДІЛ 5.

ОРІЄНТОВНЕ ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ

5 КЛАС

I семестр

1. Тема: Види і жанри образотворчого мистецтва. Графіка. Види і техніки графіки. Художники Закарпаття (*сприймання мистецтва*).
2. Тема: Оригінальна графіка. Рисунок. Різновиди і виконання рисунка. Штриховка. Виконання простих вправ (*техніка: рисунок, олівець*).
3. Тема: Виконання простого рисунка мокрим способом (гризайль). Орієнтовні завдання: пташине перо, листок, контури комах тощо (*туш, акварель, фломастери*).
4. Тема: Анімалістичний жанр. Виконання з натури фігури чучела птаха-сойки (*техніка: світлотіньовий рисунок*).
5. Тема: Анімалістичний жанр. Виконання рисунка фігури тварини (за вибором учнів) (*техніка: світлотіньовий рисунок*).
6. Тема: Поняття про перспективу. Лінійна перспектива. Виконання предметів прямокутної форми у перспективі. Орієнтовне завдання: виконання коробки або стільця, полиці для книг (*техніка: рисунок*).
7. Тема: Повітряна перспектива. Виконання композиції з урахуванням повітряної (просторової) перспективи. Орієнтовне завдання: «В саду», «На дорозі» (*техніка: рисунок*). (Див.: Додаток № 2).
8. Тематична атестація.
9. Тема: Живопис. Види і походження живопису (станковий, монументально-декоративний, декоративно-прикладний, театральний-декоративний). Колір. Види кольорів (*сприймання мистецтва*).
10. Тема: Ахроматичний колір та його властивості. Практичне завдання. Розпис вази, тарілки, чашечки в техніці гризайль.
11. Тема: Хроматичний колір та його властивості. Основні та похідні. Теплі, холодні. Виконання вправ на змішування кольорів.
12. Тема: Пейзажний жанр. Різновиди пейзажу. Художники-пейзажисти.

Практичне завдання. Виконати дерева і кущі, використовуючи тільки основні кольори.

13. Тема: Натюрморт. Виконання натюрморту, складеного з овочів або фруктів.

Практичне завдання: виконати натюрморт у холодній гамі кольору.

14. Тема: Натюрморт. Практичне завдання: виконати натюрморт у теплій гамі кольору.

15. Тема: Пейзаж. Передача стану і настрою в картині. Завдання: виконання зимового пейзажу (*акварель, гуаш, кольорова крейда*).

16. Тематична атестація.

II семестр

17. Тема: Декоративно-прикладне мистецтво. Походження народно-декоративного мистецтва. Загальний огляд мистецтва гуцулів, бойків, лемків (*сприймання мистецтва*).

18. Тема: Візерунки і орнаменти, їхні різновиди. Характерні візерунки та орнаменти краю гуцулів, бойків, лемків. Практичне завдання. Виконати простий рослинний орнамент (*акварель, гуаш, фломастер*).

19. Тема: Декоративне мистецтво. Практичне завдання. Розпис тарілки, глечика та інших предметів побуту з урахуванням оберегової символіки.

20. Тема: Портретний жанр. Портрет. Різновиди і виконання портрета. Пропорції фігури людини.

Практичне завдання. Виконати зарисовки фігури людини (*рисунок*).

21. Тема: Портрет. Практичне завдання. Виконання фігур людей у національному одязі (*живопис, акварель, гуаш*).

22. Тема: Монументальне мистецтво. Архітектура житлових будинків та культових споруд. Старовинні будинки гуцулів, бойків, лемків. Практичне завдання. Виконати рисунок старовинного будинку за вибором учнів (*техніка довільна*). (Див.: Додаток № 5, 6, 7).

23. Тема: Декоративне мистецтво. Стилізація. Практичне завдання. Виконання казкових птахів або тварин (*акварель, фломастер*). (Див.: Додаток № 13).

24. Тема: Ілюстрування казок. Позитивні, негативні герої. Роль кольору у передачі стану і настрою в картині. Практичне завдання. Виконання казкового будинку на фоні дерев і кущів (*живопис, акварель, гуаш*).

25. Тема: Монументальне мистецтво. Скульптура. Види скульптури та її види за призначенням. Жанри скульптури. Скульптори Закарпаття.

26. Тема: Анімалістичний жанр. Ліпка фігури тварини (*за вибором учнів*).

27. Тематична атестація.

28. Тема: Виконання тематичної композиції «Великоднє свято» (*живопис*).

29. Тема: Натюрморт. Виконання натюрморту, складеного з весняних квітів (*живопис*).

30. Тема: Пейзаж. Виконання весняного пейзажу. Передача стану і настрою у картині (*живопис*).

31. Тема: Пленер. Робота на відкритому просторі. Рисунок з натури околиць школи.

32. Тема: Пленер. Рисунок з натури околиць школи.

33. Тема: Пленер. Композиція з натури за вибором учнів (*живопис*).

34. Тематична атестація.

35. Екскурсія в картинну галерею або музей коледжу мистецтв ім. А.Ерделі.

6 КЛАС

I семестр

1. Тема: Види живопису (станковий, монументально-декоративний, декоративно-прикладний, театральний-декоративний). Живописці Закарпаття та їх твори.

2. Тема: Станковий живопис. Натюрморт. Виконання натюрморту, складеного з коробки і чайної або кавової чашки (*техніка — акварель, гуаш*).

3. Тема: Перспектива. Лінійна і повітряна (просторова) перспектива. Практичне завдання: виконання літнього пейзажу з урахуванням законів перспективи (*техніка — акварель, гуаш*). (Див.: Додаток № 12).

4. Тема: Пейзаж. Скомпонувати пейзаж з допомогою моделі будинку та інших господарських споруд, дерев, кущів, враховуючи закони перспективи (*техніка — акварель, гуаш*).

5. Тема: Портретний жанр. Види портрета. Художники-портретисти. Практичне завдання: виконання портрета з урахуванням пропорцій фігури людини (*техніка — рисунок*).

6. Тема: Побутовий жанр.

Практичне завдання: виконання тематичної композиції «На господарському подвір'ї» або «На дачі» (*техніка — акварель, гуаш*). (Див.: Додаток № 14).

1. Тема: Побутовий жанр. Виконання тематичної композиції «У майстерні чинбаря, бондаря, гончара і т.д.» з урахуванням елементів народознавства (*техніка — акварель, гуаш*).

8. Тематична атестація.

9. Тема: Монументально-декоративний живопис. Мозаїка. Фреска. Вітраж.

Панно. Монументально-декоративний живопис м. Ужгорода та його околиць (*сприймання мистецтва*).

10. Тема: Монументально-декоративне мистецтво. Вітраж. Виконання ескізу вітражу для вікна.

11-12. Тема: Монументальне мистецтво. Виконання композиції, що імітує мозаїку (за вибором учнів).

13. Тема: Декоративно-прикладний вид живопису. Український народний розпис. Петриківський розпис. Народні майстри Закарпаття (*сприймання мистецтва*).

14. Тема: Декоративно-прикладний вид мистецтва. Практичне заняття. Розпис кухонної дошки за мотивами закарпатських майстрів.

15. Тема: Декоративно-прикладний вид живопису. Розпис предметів побуту (*миски, тарілки, чашки, вази тощо*).

16. Тематична атестація.

II семестр

17. Тема: Оригінальна графіка. Види і техніки графіки (оригінальна, тиражна, газетно-журнальна, промислова, прикладна і т.д.). Художники-графіки Закарпаття (*сприймання мистецтва*).

18. Тема: Оригінальна графіка (рисунок). Різновиди рисунка. Завдання: виконання тематичної композиції «Вертеп» або «Колядники» (*техніка — рисунок*). (Див.: Додаток № 15, 16, 17).

19. Тема: Тиражна графіка. Техніка плоского, високого і глибокого друку. Монотипія. Виконання простої композиції в техніці монотипії.

20. Тема: Графіка. Виконання простого пейзажу або натюрморту в техніці монотипії.

21. Тема: Графіка. Гратографія. Виконання ілюстрації до творів Т.Г.Шевченка, І.Франка в техніці гратографії.

22-23. Тема: Графіка. Шрифт. Види шрифтів. Написання букв шрифтом.

24. Тема: Графіка. Плакат. Види плаката. Практичне завдання. Виконання плакату або поздоровчої картки (орієнтовні завдання: ескіз стінної газети, плаката, поздоровча картка тощо).

25-26. Тема: Графіка. Виконання серії поштових марок «Риби», «Птахи» та інших ендемічних видів краю з дотриманням єдиних вимог.

27. Тематична атестація.

28. Тема: Сприймання мистецтва. Художники Закарпаття. Музеї м. Ужгорода (Ф.Манайла, А.Коцьки, музей ім. Й.Бокшая, краєзнавчий, етнографічний).

29. Тема: Народнo-ужиткове мистецтво Закарпаття. Осередки народних промислів Закарпаття. Інтер'єр кімнат. Візерунки та орнаменти предметів побуту. Практичне завдання: виконати орнамент інтер'єра старовинної кімнати з предметами побуту (*олівець, акварель*).

30. Тема: Декоративне мистецтво. Свята та обряди. Писанка. Виконання натюрморту, складеного з писанки та інших предметів побуту (*акварель*).

31. Тема: Пейзажний жанр. Виконання тематичної композиції «Свято в місті», «Свято в селі», «Недільний відпочинок» (*акварель, гуаш, темпера*).

32. Тема: Пленер. Виконання зарисовок з натури (дерев, кущів, будинків) (*рисунок*).

33. Тема: Пленер. Виконання тематичної композиції «Наша школа» (*рисунок*).

34. Тема: Пленер. Виконання композиції з натури за вибором учнів (*акварель, гуаш*).

35. Тематична атестація. Заочні екскурсії по музеях світу.

7 КЛАС

I семестр

1. Тема: Сприймання мистецтва. Історія Закарпатської школи живопису.

2. Тема: Монументальне мистецтво. Архітектура. Види архітектур за призначенням. Архітектурні стилі. Пам'ятники архітектури м. Ужгорода та його околиць. Практичне завдання: виконати зарисовки архітектурної пам'ятки (за вибором учнів) (*техніка — рисунок*).

3. Тема: Архітектурні споруди (будинки та господарські споруди) гуцулів, бойків, лемків. Практичне завдання: виконати старовинний будинок (за вибором учнів) (*техніка — рисунок*).

4. Тема: Пейзажний жанр. Виконання пейзажу із використанням законів перспективи, макетів будинків та господарських споруд (*техніка — акварель, гуаш*).

5. Тема: Побутовий жанр. Виконання тематичної композиції «На полонині», «На господарському подвір'ї», урахуваючи пропорції фігури людини та динаміку руху (*техніка — рисунок, акварель*).

6. Тема: Пейзажний жанр. Виконання композиції з архітектурною спорудою (макет церкви) на фоні дерев, кущів та інших споруд (*техніка — рисунок, живопис*).

7. Тема: Інтер'єр кімнати. Виконання інтер'єра кімнати при одній і двох точках перспективи (*техніка — рисунок*).

8. Тематична атестація.

9. Тема: Сприймання мистецтва. Загальний огляд мистецтва України кінця XVIII-го — початку XIX століття (архітектура, скульптура, живопис, народно-декоративне мистецтво).

10. Тема: Мистецтво дизайну. Сфери впливу дизайну (меблі, інтер'єр, екстер'єр, предмети побуту, одяг, взуття). Дизайн предметів побуту гуцулів, бойків, лемків. Практичне завдання: виконання фрагмента одягу (за вибором учнів) (*техніка — рисунок, акварель*).

11. Тема: Народні промисли краю. Гончарство, бондарство, чинбарство, лозоплетіння, килимарство, ковальство, кераміка. Розробка ескіза кавового сервіза.

12. Тема: Композиція інтер'єра житла. Інтер'єр кімнати наших предків (за вибором учнів) (*техніка — рисунок, акварель*).

13. Тема: Декоративне мистецтво. Створення ескізу орнаменту для рушника, сорочки, салфетки з урахуванням народних символів, знаків.

14. Тема: Декоративне мистецтво. Витинанка. Види витинанок. Виконання одноколірної витинанки.

15. Тема: Мистецтво XIX ст. Художники-передвижники. Мистецтво XX століття. Напрями, течії, особистості.

16. Тематична атестація.

II семестр

17. Тема: Інтер'єр. Інтер'єр сучасної української кухні з атрибутами. Практичне завдання. Виконання фрагменту інтер'єра з атрибутами і предметами побуту.

18. Тема: Станкова графіка. Портретний жанр. Повторити про пропорції фігури людини. Динаміка.

Практичне завдання: виконати ескіз танцювальних пар.

19. Тема: Виконання тематичної композиції. Орієнтовне завдання: «Коломийка», «Чардаш» та інші народні танці (*живопис*).

20. Тема: Мистецтво епохи Відродження. Мікеланджело, Тіціан, Леонардо да Вінчі, Рафаель.

21. Тема: Портретний жанр. Виконання портрета людини у національному одязі (*живопис*).

22. Тема: Скульптура. Різновиди скульптури. Скульптори Закарпаття. Виконання рельєфної композиції. Орієнтовне завдання: «Герб області», «Герб міста». (*глина, пластилін*)

23. Тема: Виконання рисунка рельєфу герба міста, області. (*тіньовий рисунок*)

24. Тема: Сприймання мистецтва. Т.Г. Шевченко — художник.

25. Тема: Декоративне мистецтво. Ковальські та ливарні вироби. Роботи закарпатських майстрів (дзвони, решітки, дверні замки, світильники, пам'ятники тощо). Виконання ескізу решітки для вікна.

26. Тема: Ковальське та ливарне мистецтво. Виконання ескізу решітки для воріт. Ескіз світильника.

27. Тематична атестація.

28-29. Тема: Пейзажний жанр. Малюнок будинку з елементами ливарного, ковальського мистецтва, різьби по дереву тощо (*рисунок, живопис*).

30. Тема: Екстер'єр. Перспективна побудова архітектурних споруд. Композиція «Моє місто», «Моя вулиця» (*рисунок*).

31. Тема: Тематична композиція «Моє місто у майбутньому» (*живопис*).

32. Тема: Пленер. Виконання рисунка з деревами, клумбами та фасадом школи.

33. Тема: Пленер. Тематична композиція «Наше подвір'я», «Наш спортмайданчик».

34. Тема: Пленер. Композиція за вибором учнів.

35. Тематична атестація.

5 КЛАС

Тема: Народно-декоративне мистецтво. Писанки

Мета уроку: Ознайомити учнів з:

1) різновидами народного мистецтва, зокрема розфарбовуванням і орнаментацією курячого яйця-писанки.

2) різновидами писанок.

3) барвниками і техніками, що використовуються при виконанні писанки.

Ілюстративні засоби: малюнки писанок, таблиці умовних позначень, символів, зразки писанок.

Тип уроку: Урок подачі нового матеріалу.

Оригінальний і своєрідний вид декоративного мистецтва на Україні і, зокрема, на Закарпатті, є писанка. Що таке **писанка**? Згідно з словником, писанка — це розфарбоване і орнаментоване куряче яйце, яке розписують в честь весни, свята Великодня.

Яйце здавна вважалось символом життя на Землі. Згідно з легендою, дуже-дуже давно не було в просторі нічого, крім духа. Під впливом духа появилось яйце, а з нього появилось Сонце, яке піднялось на небо, а земля опустилась.

До нашого часу традиції розфарбовувати яйце дійшли з давніх-давен. Археологами було знайдено поблизу Полтави глиняну писанку, вік якої складає понад 1500 років. Згідно з традицією писанки переважно писались у Великодній піст. На Великдень їх неодмінно треба посвятити і тоді вони набувають чародійної сили. Якщо така писанка розбилась, то її необхідно закопати в землю або спалити. Може виникнути питання: чому?

Згідно з дослідженням, на писанках не тільки стилізовані орнаменти з рослин, тварин, птахів, але й інші фігури. Це своєрідні давні **символи**. Так, при розкопках пам'яток трипільської культури на горщиках, предметах побуту були зображені символи, зокрема, меандру, тригверу, а також свастики). Отже, їм понад 5000 років. Пізніше з'явилися інші символи:

Коли писанка дарувалась, то той, хто її отримував, міг прочитати, що йому побажали.

Писанки сіл Закарпаття багаті на бордові, сині і зелені кольори.

Барвники, що використовувалися для писанок, були здебільшого рослинного походження. Умільці заздалегідь готували собі ці рослини (кора дуба, лушпиння цибулі, зелена кірка волоського горіха, вільхова шишка, столовий буряк, засушені весняні квіти і т.д.).

Різновиди писанок.

1. Крашанка — варене яйце, пофарбоване в один колір.
2. Дряпанка — по розфарбованому яйцю вицарапують орнаменти.
3. Крапанка — на варене яйце наносять воскові крапки, а потім його опускають у фарбу. Коли яйце висохне, ганчіркою протирають воскові крапки.
4. Писанка. Для нанесення орнаменту чи символів використовують трубочку-писачок, звідси, мабуть, і її назва.

Техніка виконання писанки складна. На поверхню вареного яйця писачком наносять воском зображення, а потім опускають у фарбу. Коли висохне фарба, то знову наносять зображення, і так повторюється кілька разів. Процес відбувався від світлого до темнішого. Коли писанка була розписаною, то ставили в духовку або витирали ганчіркою віск. Слід зауважити, що кожний регіон, село (місто) мали свої традиції, кольори та майстрів-писанкарів.

Іноді, щоб писанка довгий час зберігалась і не псувалась, на яйці робили отвір, через який вміст яйця «витягували», а отвори закривали воском і вже писали по шкаралупі.

В обласному центрі — Ужгороді є музей, де зберігаються кращі колекції писанок.

Велику увагу писанкам приділяв Народний художник України Ф.Ф. Манайло.

Домашнє завдання. Дізнатись про символи; виконати малюнок з різновидами писанок.

6 КЛАС

Тема: **Пейзаж. Виконання сільського пейзажу**

Мета: Повторити з учнями про закони перспективи, а також про архітектуру будинків гуцулів, бойків, лемків.

Практичне завдання:

Варіант I.

Виконання сільського пейзажу з урахуванням законів перспективи і бойківського будинку з господарськими спорудами.

Варіант II.

Виконання сільського пейзажу з урахуванням законів перспективи (архітектура будов — за вибором учнів).

Обладнання: стенд, моделі будинку і господарських споруд; дерева, куші; репродукції робіт учнів та художників.

Творчо-пізнавальну активність учнів учитель активізує за допомогою *запитань*:

— Назвіть відомих вам закарпатських художників-пейзажистів?

— Що характерно для старовинних будинків?

— Охарактеризуйте будинки, які ви бачили в етнографічному музеї під час екскурсії?

— Як, на вашу думку, необхідно використовувати закони перспективи у малюнках?

Після відповідей учнів педагог виправляє можливі неточності, робить висновки.

Вчитель демонструє кілька робіт художників Ф.Манайла, В.Микити і Е.Кондратовича. Звертає увагу учнів на пейзажі й будинки, їхню архітектуру. Зауважує: стіни і стелі будинків будувались із довгих стовбурів дерева, переважно дуба і оброблялись простими інструментами.

У бойків та гуцулів весь будинок побудований із дерева, а лемківський трохи інакший. Стіни — саманові, стріха із соломи і невисока.

Пропоную учням ще уважніше розглянути макет будинку і господарські споруди. Малюнок буде кращий, якщо мітка перспективи буде винесена за формат.

Далі з учнями на демонстраційному столику складаємо композицію з наявних моделей. Нагадую учням, як правильніше використати закони перспективи.

Практично варіант I — це робота з натури. У варіанті II учні виконують завдання по пам'яті. В обох варіантах сформульовні такі завдання:

1) передати характерну форму і конструкцію будинку;

2) вказати лінійну і просторову перспективу.

Ці завдання виконуються учнями в кольорі або тіншовому рисунку.

На завешальному етапі вчитель перевіряє виконані завдання і пропонує довершити їх дома; відзначає активність та творчість учнів у процесі роботи.

Завдання додому. Повторити пропорції фігури людини і виконати нариси фігури людей у різних положеннях.

7 КЛАС

Тема: Рельєфна скульптура

Мета уроку:

1) Ознайомлення учнів із рельєфною скульптурою.

2) Геральдика. Походження і значення тризуба.

3) Практичне виконання барельєфа тризуба — герба України.

Комбінований урок.

Як нам відомо, скульптуру поділяють на *рельєфну* і *круглу*. Рельєфна буває горельєфна, барельєфна і контррельєфна.

Горельєфна скульптура — це та, зображення якої підвищується над поверхнею до половини її висоти.

Барельєфна — зображення лише трохи височить над поверхнею.

Контррельєф — зображення не виступає над поверхнею, а навпаки, заглиблюється.

Серед закарпатських митців багато горельєфних і барельєфних композицій виконав Народний художник України В.І. Свида. Школу різьбярів В.І. Свида продовжують його учні Михайло Михайлюк, Михайло Белень.

На уроці ставиться завдання: виконати барельєф герба України.

А що ми знаємо про тризуб як символ?

Існує багато версій походження і значення символу «*тризуб*». Найдавні знахідки засвідчують: тодішній тризуб міг бути символом тогочасного племені і символом слави родоходу.

Упродовж віків у тризубі органічно поєднувались язичницькі і християнські символи, а згодом він почав нести в собі зміст державного, національного. У грецьких богів тризуб символізував богів.

Існує на сьогодні близько 40 версій щодо походження і смислового значення тризуба.

Його сліди простежуються не тільки на Україні, але й у Скандинавії, Візантії, Греції, Індії.

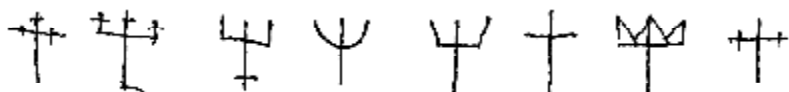
У філософа Платона у творі «Тімей» зазначалось, що царі Ат-

лантиди носили блакитне вбрання, а символом у них був золотий тризуб.

Вченими-дослідниками на Поділлі були виявлені наскельні рельєфи із зображенням тризуба, вік яких становить близько 4-3 тис. до нашої ери.

За свідченням Іпатіївського літопису тризуб зайшов до Києва (1187–1189 р.). Звідси бере свій початок історична традиція, символ княжого роду. Із прийняттям християнства тризуб ще перейшов в ритуал релігії як символ, що захищає від зла, нещастя, а притягає добро. Цей символ зберігся в Карпатах і до нинішнього часу. Нерідко його можемо побачити на вікнах та дверях будинків.

Існує 8 взірців тризуба, найпоширеніших у нашому регіоні:

У 1918 році уряд України прийняв взірець тризуба за герб України. Ескіз було виконано під керівництвом ак. Грушевського.

Тризуб становить історичний ідеал потрійної ідеї: культурної, народної та релігійної. З утворенням незалежної держави 1991 року за основу герба прийнятий тризуб.

Практичне завдання: виконання барельєфа герба України з пластиліну.

Нагадую коротко про правила і техніку роботи з пластиліном, як правильно користуватись стеклом.

Пропоную учням виконувати барельєф на малих картонних підставках.

У кінці уроку оглядаю роботи, роблю висновки та оцінюю їхні завдання.

Домашнє завдання. Виготовити герб України виготовити з глини або вирізати з картону і наклеїти на паперову основу.

Література

1. Баяновська М.Р. Одна з систем-моделей взаємодії обдарованої особистості з соціальним середовищем. – У наук. зб.: Талановита особистість: сім'я, школа, держава. – Т. 1. – Київ, 1994. – С. 14-16.
2. Баяновська М.Р. Красезнавство та народознавство у змісті діяльності самодіяльних дитячих і молодіжних об'єднань. – У наук. зб.: Наукові розробки молодих вчених і спеціалістів УжДУ. – Ужгород, 1996. – С. 18-20.
3. Данилюк Д.Д., Ілько В.І. З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини XIX ст.). – Ужгород, 1990.
4. Експериментальна програма для середньої загальноосвітньої школи: Образотворче мистецтво. 5–7 класи. / Укл. О.Д. Соронович, О.С. Печеняк. – К.: ІЗМН, 1998. – 88 с.
5. Історія міст і сіл України. Інститут історії Академії наук АН УРСР. – Київ, 1982. – 615 с.
6. Маковський С.К. Народное искусство Подкарпатской Руси. – Прага, 1925.
7. Матейко К.І. Народна кераміка західних областей УРСР. – Видавництво Академії наук УРСР.
8. Мешко І.М. Початок формування капіталістичних відносин на Закарпатті. – У зб.: Наукові записки УжДУ. – Т. 43. – Ужгород, 1960. – С. 301.
9. Нариси з історії зарубіжного декоративно-ужиткового мистецтва. Навч. посібник / Я.П. Запаско (керівник авторського колективу), В.І. Білик, І.В. Голод, С.П. Лупій, Г.Г. Стельмащук, Р.Т. Шмагало. – К.: ІСДО, 1995. – 320 с.
10. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – №26.
11. Небесник І. Художня освіта на Закарпатті з XX століття: історико-педагогічний аспект. – Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2000. – 163 с.
12. Пічкарь В.М. До народних джерел. – Ужгород, 1993.
13. Потушняк Ф.М. Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті. – Ужгород, 1958. – С. 3.
14. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Образотворче мистецтво. 5–7 класи. – К.: Шкільний світ, 2001. – 222 с.
15. Сирохман М. Втрачені церкви Закарпаття. – Торонто–Ужгород, 1999.
16. Сухомлинський В.О. Виховуйте в дітей любов до малювання. – Вибрані твори в 15-ти т. – Т. 2. – К.: Видавництво «Радянська школа», 1976. – С. 519-520.
17. Українське народознавство. Ред. С.П. Павлюк, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів, 1994. – 608 с.
18. Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». Редакційна колегія: П.Чучка – голова, О. Мишанич – заст. голови, Ю. Юсип – секретар, Ю. Бача, В. Данканич, В. Задорожний, В. Маркусь, С. Сакач, І. Фізер. – Ужгород, 1993. – 610 с.
19. Федака П. М. Пам'ять рідної землі. Народні статті і нариси. – Ужгород, 1996. – 328 с.
20. Федака С. Загадковий світ писанки // Ужгород. – 2002. – 27 квіт.

ДОДАТКИ

ВІТАЛЬНА ЛИСТІВКА

Додаток № 2

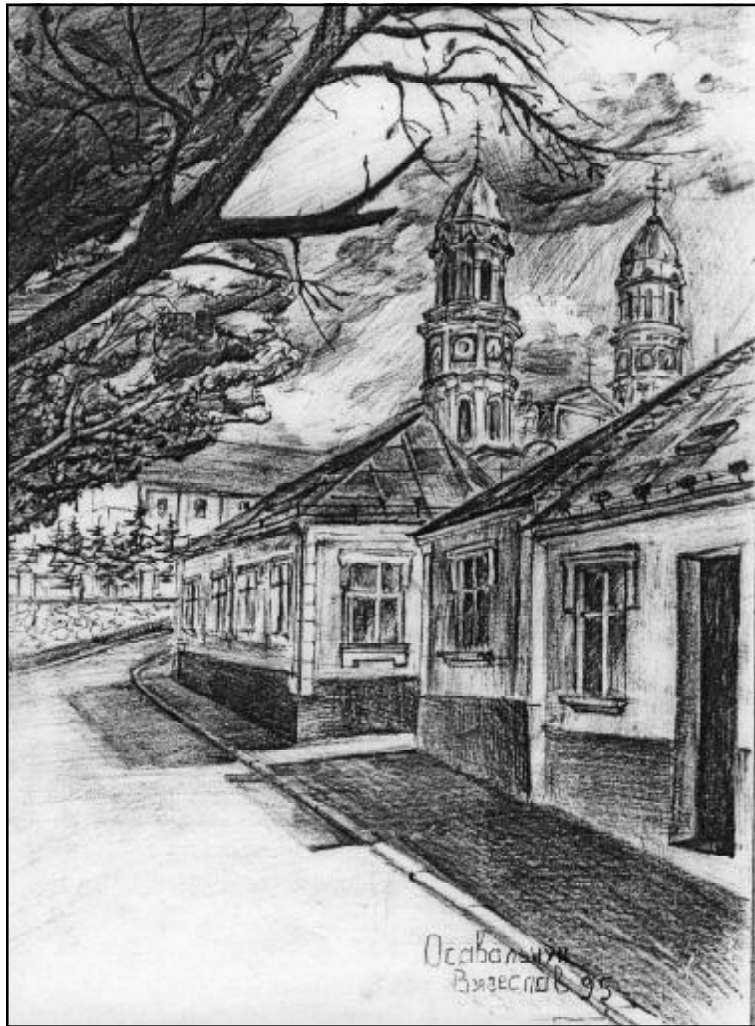
ВІТАЛЬНА ЛИСТІВКА

Додаток № 3

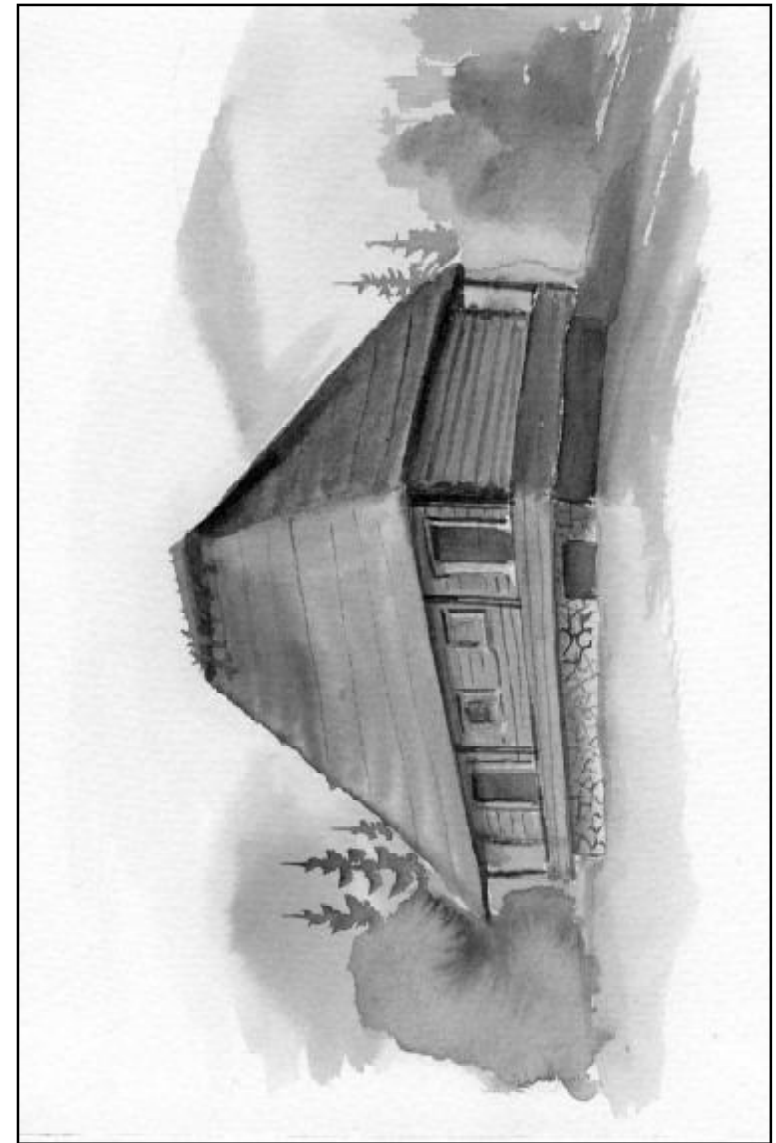
ГОРЯНСЬКА РОТОНДА

Додаток № 4

м. УЖГОРОД. АРХІТЕКТУРА СТАРОЇ ЧАСТИНИ МІСТА

Додаток № 5

ГУЦУЛЬСЬКА САДИБА

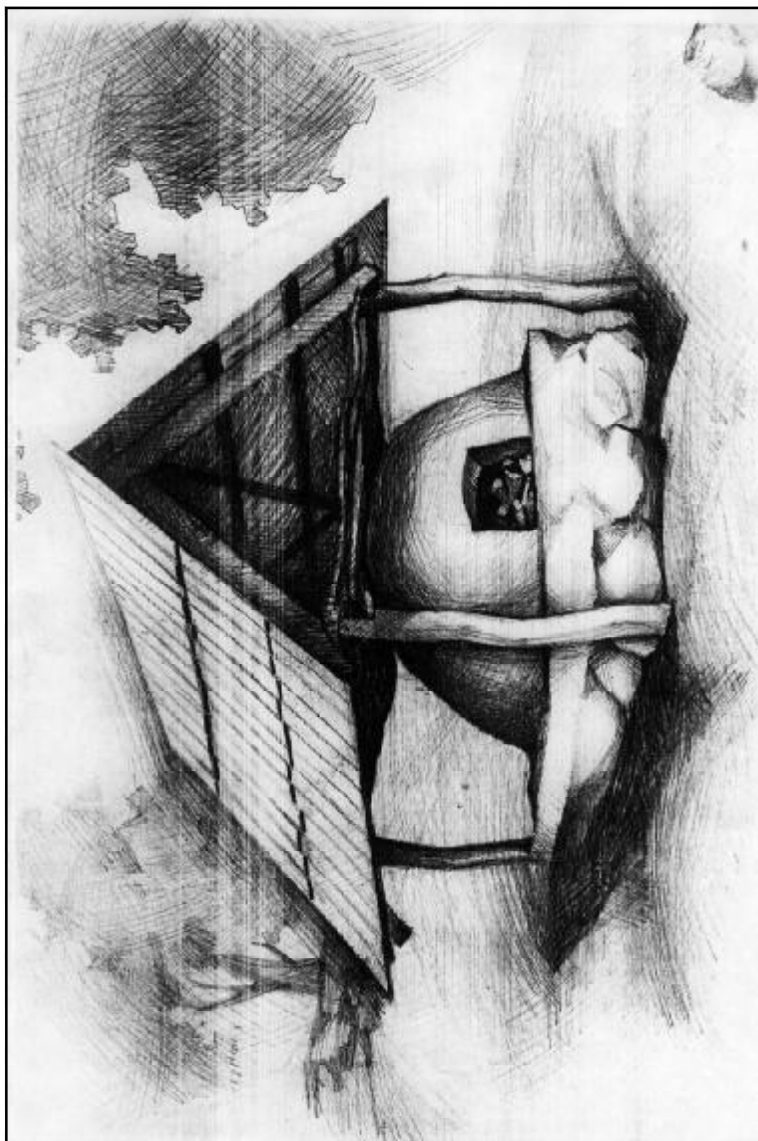

БОЙКІВСЬКА ХАТА

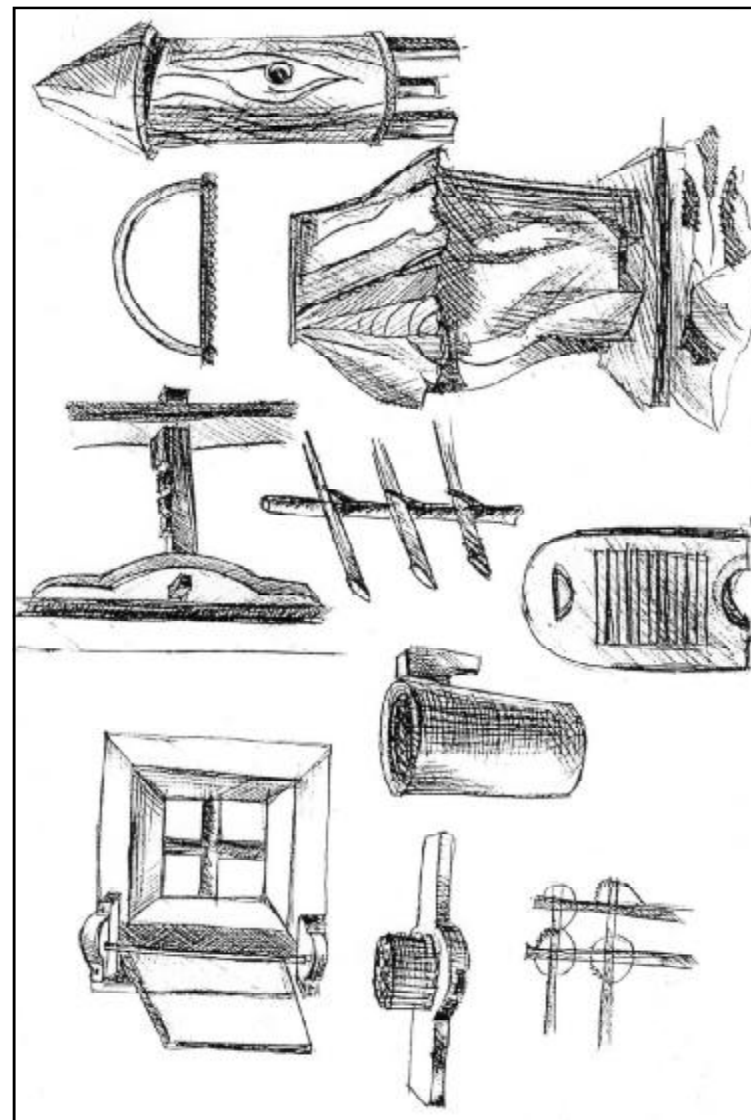

ЛЕМКІВСЬКА САДИБА

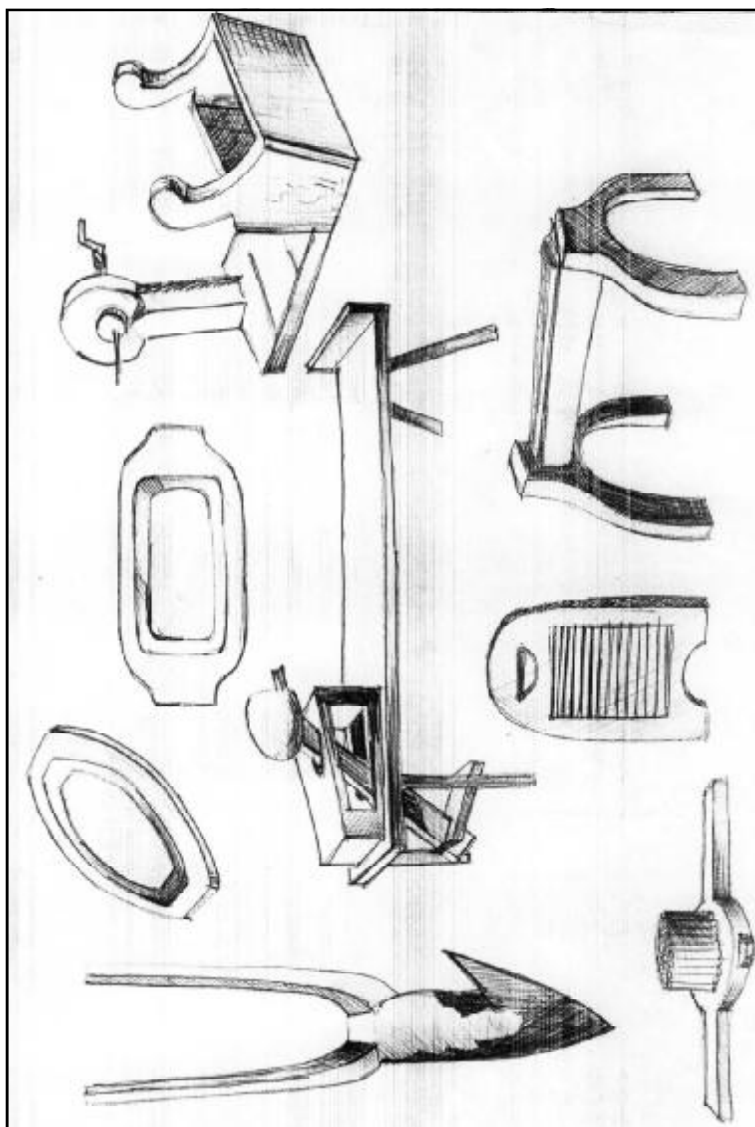

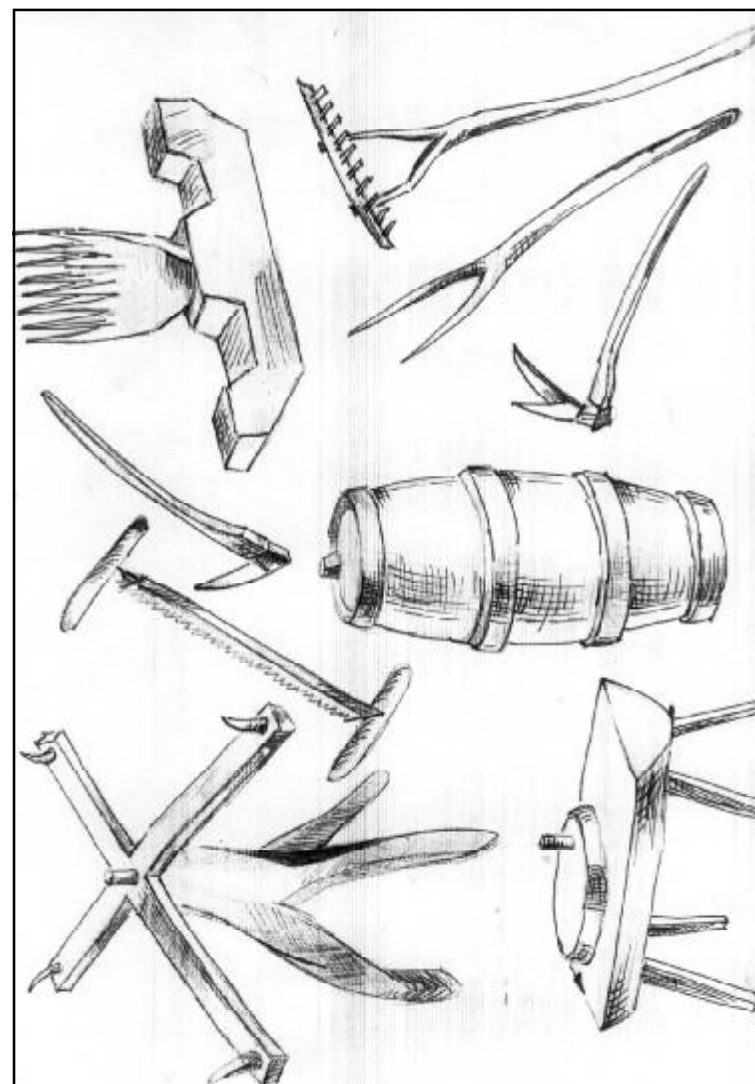
ГОСПОДАРСЬКА ПІЧКА

ПРЕДМЕТИ ДОМАШНЬОГО ВЖИТКУ

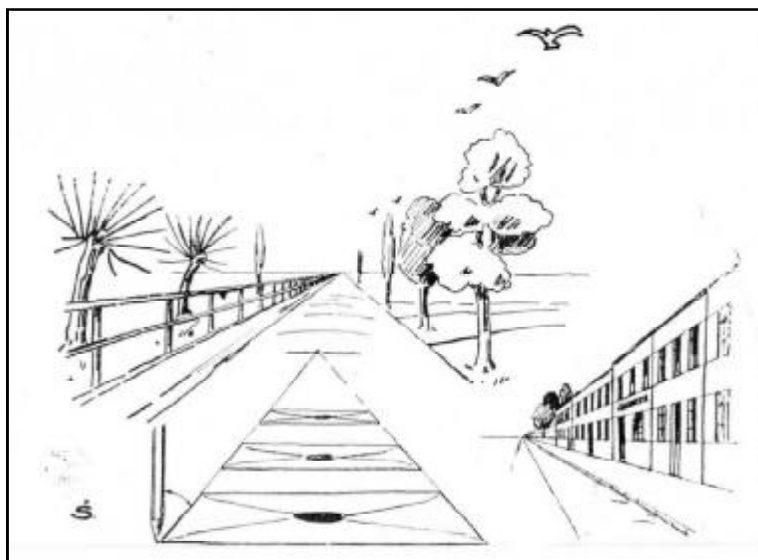
ПРЕДМЕТИ ДОМАШНЬОГО ВЖИТКУ

ДЕРЕВ'ЯНІ ПРЕДМЕТИ ДОМАШНЬОГО ВЖИТКУ

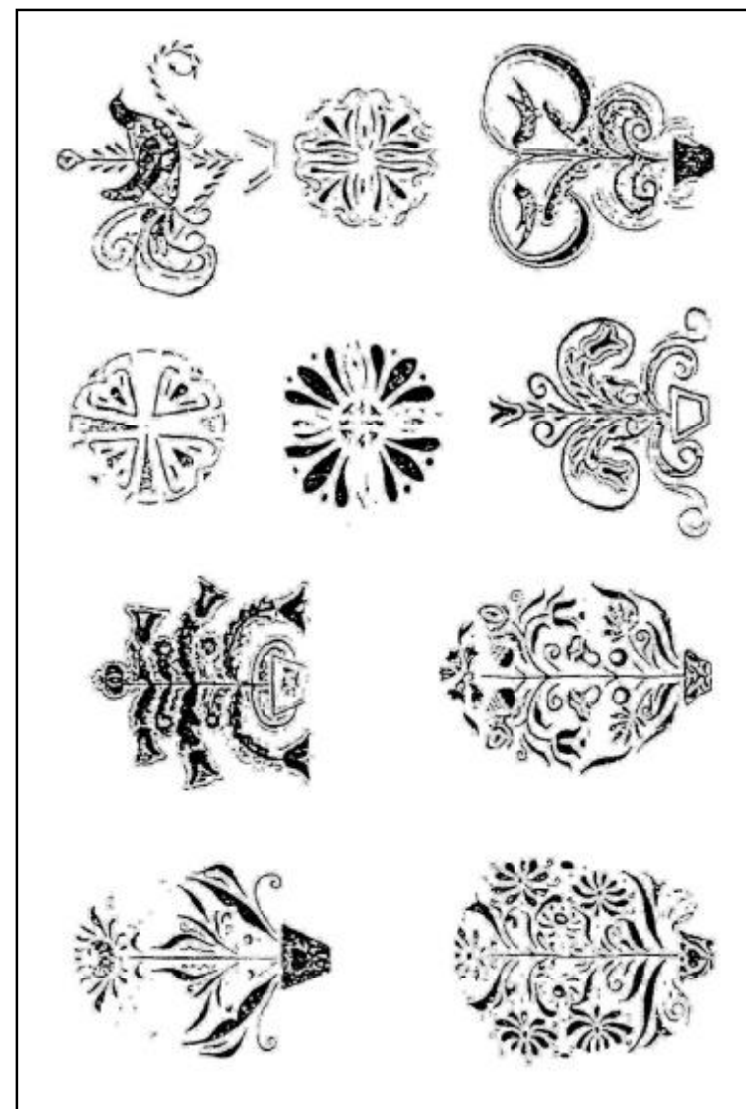

Додаток № 12

ПЕРСПЕКТИВНЕ ЗОБРАЖЕННЯ

Додаток № 13

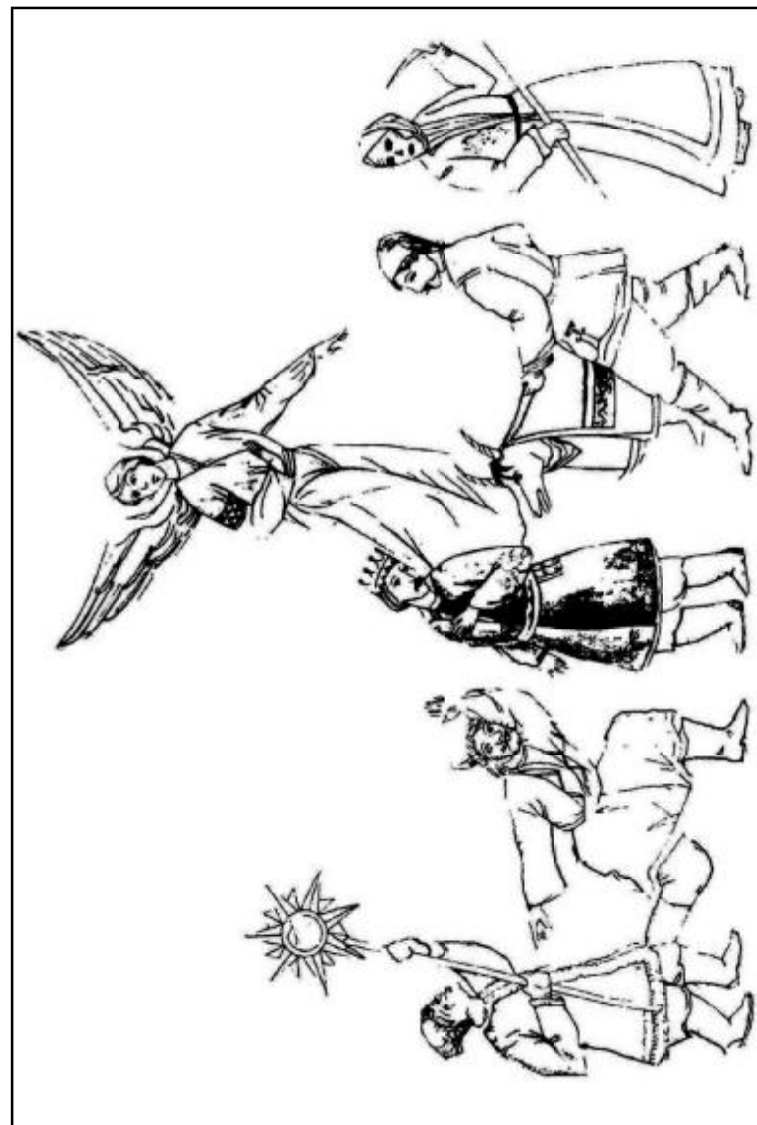
СТИЛІЗАЦІЯ РОСЛИННОГО ОРНАМЕНТУ

Додаток № 14

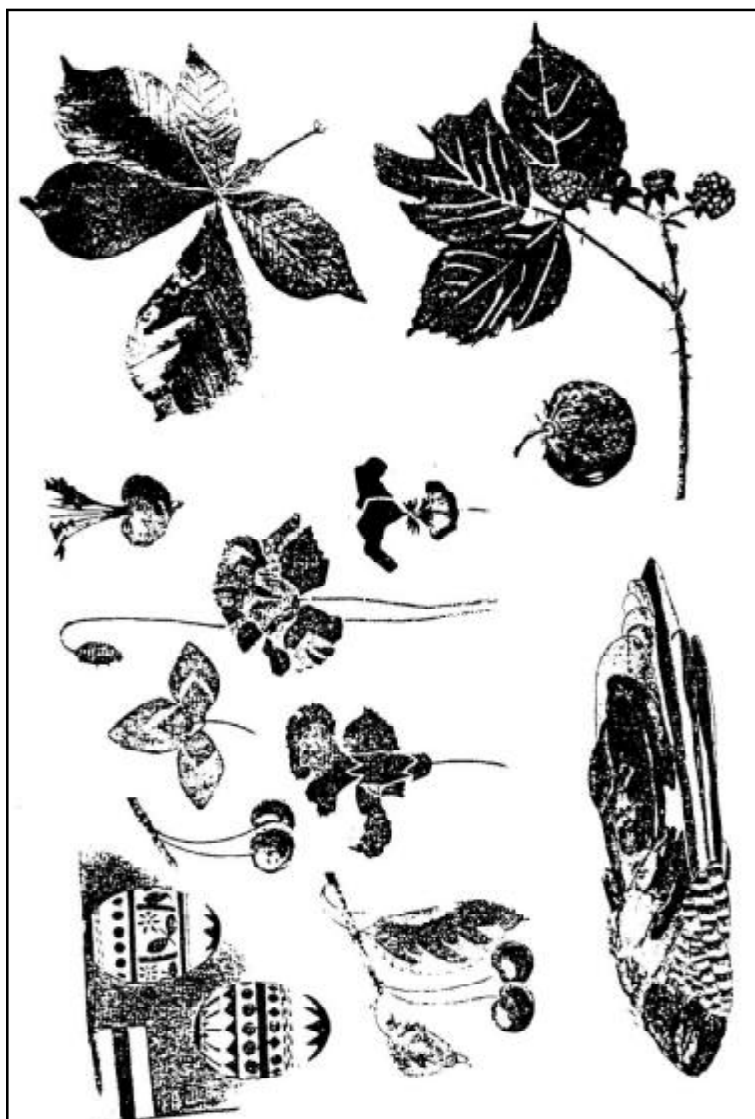

ТЕМАТИЧНА КОМПОЗИЦІЯ ВИКОНАНА ТЕХНІКОЮ «АКВАРЕЛЬ»

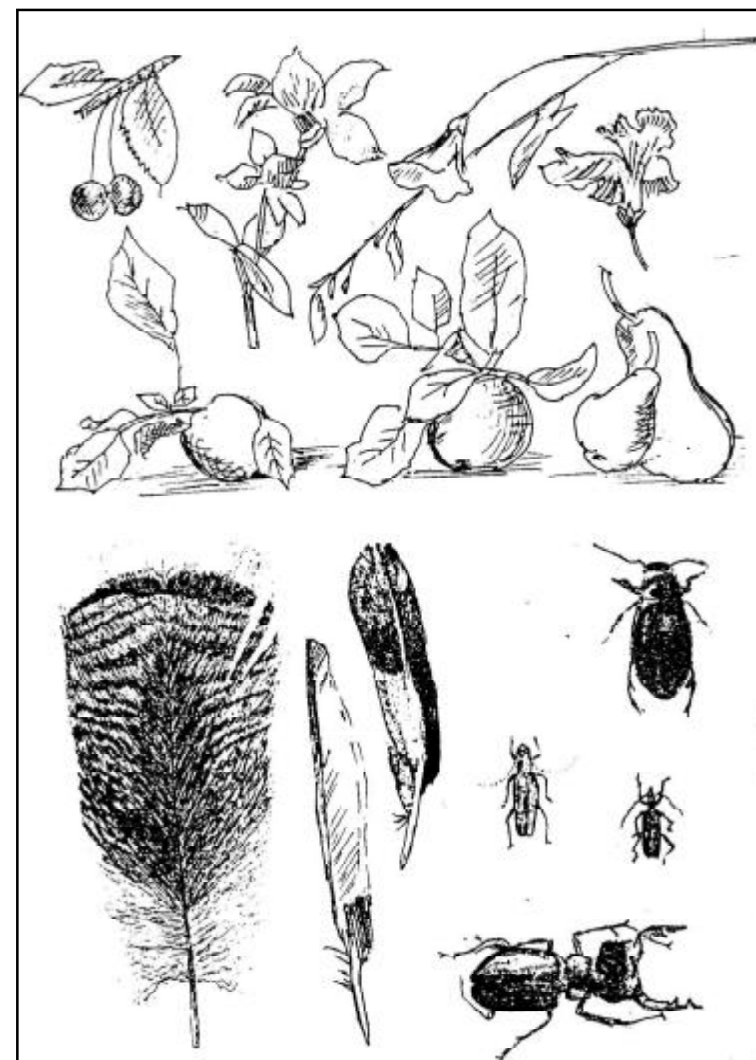
Додаток № 15

ЕСКІЗИ РІЗДВЯНОГО ВБРАННЯ

РИСУНКИ ВИКОНАНІ ТЕХНІКОЮ ГРИЗАЛЬ

РИСУНКИ ВИКОНАНІ ТЕХНІКОЮ ПЕРО.
РИСУНКИ ВИКОНАНІ ТУШШЮ.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДЕКОРАТИВНЕ ТА УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО НА УРОКАХ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ЦИКЛУ (5-7 кл.)	4
РОЗДІЛ 2. КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ШКОЛИ ЖИВОПИСУ	9
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ У ЗАКАРПАТТІ (історичний екскурс)	14
РОЗДІЛ 4. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО В НАРОДНИХ СВЯТАХ ТА ТРАДИЦІЯХ	41
РОЗДІЛ 5. ОРІЄНТОВНЕ ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ	51
ЛІТЕРАТУРА	63
ДОДАТКИ	64

Навчально-методичне видання

Б.С. Тюшко

УРОКИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У НАРОДОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ

Коректура авторська
Художнє оформлення - **Гуменюк Л. Б.**

Підписано до друку 09.12.2011.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Гарнітура Arial.
Замовлення № 65-м.

МПП "Гражда"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія 3т № 22 від 1 вересня 2005 р.
88000, м. Ужгород, вул. Орлина, 1, т./факс (0312) 61-51-81.

Тюшко Б.С.
Т 98 Уроки образотворчого мистецтва у народознавчому
аспекті. — Ужгород: Гражда, 2011. — 83 с. іл.

ISBN 978-966-8924-32-3

У пропонованому посібнику автором висвітлено актуальні проблеми впровадження елементів народознавства на уроках образотворчого мистецтва у 5–7 класах загальноосвітньої школи I–III ступенів.

Автор сподівається, що матеріали посібника будуть використовуватися на уроках і позакласних заходах учителями художньо-естетичного циклу, а також можуть стати у пригоді при внесенні корективів у діючу програму.

ББК 74.268.5(4УКР)